

LADÁNYI ANDOR

Az egyházak és a felsőoktatás a Horthy-korszakban*

A korábbi status quo 1919 után annyiban helyreállt, hogy a Tanácsköztársaságnak a budapesti tudományegyetem hittudományi karának megszüntetésére, valamint a jogi oktatás szüneteltetésére vonatkozó rendelkezései hatályukat veszítették. A területi változások következtében azonban az egyházi felsőoktatási intézmények hálózata lényegesen módosult. Az eperjesi evangélikus jogakadémia Miskolcon, a máramarosszigeti református jogakadémia pedig Hódmezővásárhelyen folytatta tovább működését. Nagymértékben, 18-ra csökkent a hittudományi főiskolák száma (az elcsatolt területeken levő intézmények közül csak a pozsonyi evangélikus teológiai akadémia működött tovább egy ideig Budapesten). Ami a külföldi magyar egyházi intézményeket illeti: a bécsi *Pázmáneum* helyzetében nem történt változás, 1929-ben viszont a *Római Magyar Intézet*ben posztgraduális tanulmányok, illetve részben kutatómunka folytatására egyházi (papi) osztály létesült, amely az 1930-as évek végén *Pápai Magyar Egyházi Intézet* néven önálló intézménnyé vált. Az egyházak felsőoktatási tevékenységével, törekvéseivel kapcsolatos kérdések jórészt egybevégtak a dualizmus korában felmerültekkel, a változott politikai viszonyok következtében azonban más – kisebb vagy nagyobb – hangsúlyt kaptak.

A budapesti tudományegyetem jellegének kérdése az 1920-as években

Az átalakult politikai viszonyok között, a „keresztény kurzus” idején már 1920-ban ismét felvetődött a budapesti tudományegyetem jellegének – a dualizmus kora utolsó másfél évtizedében csaknem teljesen háttérbe szorult – kérdése. Tomcsányi Lajos tanulmányában hangsúlyozta: „Túrtünk soká, de most már tovább túrni nem akarunk. Egyetemünk katolikus jellegét biztosítani erős szándékunk.” Az egyetemen az intézmény katolikus jellegét elsősorban a jogi fakultás egyes professzorai hangoztatták. Mint K. Kováts Gyula mondotta a kar 1920. augusztus 26-i ülésén: „Egyetemünk jogi természetét egyedül megfelelőleg fejezi ki, hogy a budapesti m. kir. tudományegyetem katolikus egyetem, mely állami

* E tanulmány folytatása *Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában* c., a Századok 2004. évi 1. számában megjelent tanulmányomnak (3–38.); ezért az előzmények ismertetése feleslegesnek tekinthető.

kezelésben áll.” Ezt ismételte meg ugyanezen az ülésen Balás Károly is: „Egyetemünk kétségtelenül katolikus alapítványi jellegű, tehát nem állami egyetem. Ezt a jellegét ki kell domborítanunk.”

E „kidomborítás” jegyében 1920. november 4-én, az egyetem tanévnyitó ünnepélyén Hanuy Ferenc rektor a pápai zászlót is kitűzette a központi épületre. Ez ellen a bölcsészeti kar november 11-i ülésén tiltakozott, az Egyetemi Tanács azonban ezt elutasítva helyeselte a rektor eljárását. A Tanács határozatát a bölcsészeti kar december 10-i ülésén „köteles tisztelettel” tudomásul vette, de nem nyugodott bele, és azt kívánta, hogy „a szóban forgó eset a jövőben praecedensül ne szolgálhasson”.¹

A katolikus jelleg kifejezésére irányult az egyetemnek Pázmány Péterről való elnevezése is, amelyet először 1920 decemberében egy, a *Szent István Akadémián* tartott előadás vetett fel. Előtérbe kerülését 1921 tavaszán az idézte elő, hogy a debreceni tudományegyetemet 1921 áprilisában Tisza Istvánról nevezték el. Ezt Barabási Kun József, az egyetem jogi karának tanára kezdeményezte még 1920 őszén, indítványát valamennyi kar helyeselte, majd az Egyetemi Tanács 1921. január 28-án hozott határozatot ez ügyben, és fordult a kormányzathoz az elnevezés engedélyezése érdekében. Az egyetem Tiszának – aki a református egyházban is fontos tisztségeket töltött be – az egyetem alapítása érdekében kifejtett jelentős érdemeivel indokolta javaslatát, amelyben az egyetem református színezetéről, kálvinista szellemiségéről nem történt említés.²

Alig két hét múlva, a budapesti jogi kar április 27-i ülésén K. Kováts Gyula indítványozta, hogy „a mi egyetemünk kövesse a dicséretes példát és nagy alapítójáról nevezze el magát Pázmány-egyetemnek”. A kar szótöbbséggel az indítványt elvileg elfogadva, annak „miként való keresztül vitele tárgyában” bizottságot küldött ki. E bizottság javaslatát a kar csak június 22-én tárgyalta meg, de ezt megelőzőleg Hanuy rektor az Egyetemi Tanács június 7-i ülésén javasolta: „kívánatos volna, ha egyetemünk a maga nevében és pecsétjében Pázmány Péter alapító érdemeit kifejezésre juttatná és ezzel egyúttal dokumentálná egyetemi ősi vagyonunknak kath. eredetét és jellegét, egész egyetemünknek mélyeséges valláserkölcsi, keresztény irányát és szellemét és egyetemünknek a róm. kath. egyházzal szemben még most is meglevő mélyebb kapcsolatait”. Javaslatára az Egyetemi Tanács egyhangúlag elhatározta, hogy az egyetem a jövőben a Pázmány Péter Tudományegyetem elnevezést veszi fel, „ezt az elnevezést a maga határozatával azonnal használatba is veszi”, és azt „jóváhagyó tudomásulvétel és hivatalos közzététel céljából” a miniszternek és a kormányzónak bejelenti.

Két nap múlva a Nemzetgyűlésben Huber János „a katolikus közvélemény nevében” határozati javaslatot nyújtott be az egyetemnek Pázmány Péterről való

1 *Tomcsányi Lajos S. J.*: A katolikusok némely sérelmének orvoslása. Bp. 1920. 27–35.; Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (= ELTE L) J K 1920. aug. 16-i ülés jkv., B K 1920. nov. 11-i és dec. 10-i ülés jkv. – A korabeli szövegeket a szerző által kívánt és az ezzel összefüggő többi tanulmányban használt helyesírással közöljük. (A szerk.)

2 Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 636 63741/1921. alapszám.

elnevezéséről. Vass József miniszter „a magyar keresztény fajiság szempontjából nézve” egyetértett a javaslattal, amelyet azután a Nemzetgyűlés elfogadott. Ezt követően a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* (= VKM) előterjesztést tett a Minisztertanácsnak (= MT), majd a kormányzónak az elnevezés engedélyezésére.

Az egyetem új elnevezésével kapcsolatban csak a bölcsészeti karon hangzot-
tak el kritikai megjegyzések. A június 22-i kari ülésen többen kifogásolták, hogy előzetesen nem kérték ki a karok véleményét. Rámutattak arra is, hogy „az egyetemnek igazi egyetem jelleget Mária Terézia és az 1848-iki törvény adott. [...] A cím nem üres szó, mélységes tartalmat adhat neki az idő fejlődése. A tudomány szabadságának korlátozására vezethet [...] Másfelől az egyetemi tanszé-
kek betöltésénél is előfordulhat, hogy [...] bizonyos felekezeti szempontok érvényesülnének” (Hegedűs István). Egyetemet „nem kell sem politikusról, sem egyházi személyekről elnevezni [...] Ez természetszerűleg irányzatot jelent, már pedig az egyetemnek, melynek a tiszta tudomány művelése a feladata, ne legyen se politikai, se felekezeti színezete” (Petz Gedeon). A kar többsége azonban 20:9 arányban tudomásul vette a Tanács határozatát, csak a kar előzetes meg-
kérdésének elmaradását nehezményezte.³

Az egyetem Pázmány Péterről történt elnevezése a következő hónapokban egyes külsőségekben is kifejezésre jutott. Az egyetemi ifjúsági szervezetek – a konzervatív-jobboldali egyetemi ifjúsági egyesületek két évtized előtti akciójá-
hoz hasonlóan – az Egyetemi Tanácstól kérték „az egyetem valamennyi tanter-
mében és hivatalos helyiségében a keresztnek, mint az Egyetemnek alapítói rendelkezés, hagyomány és történelmi jog alapján összeforrott kereszténység jel-
vényének kifüggesztését”. A bölcsészkar szótöbbséggel csak a hivatali helyisé-
gekre és a vizsgatermekre korlátozta volna ezt, „mivel a tantermekben való ki-
függesztésének tüntetészerű jellege lehet s a magas symbolum profanizálására adhat alkalmat”. Az Egyetemi Tanács azonban – az ifjúság „régí óhajtásának” eleget téve – elrendelte a keresztnek az egyetem összes helyiségében való kifüg-
gesztését (a corpusnak a hivatalos helyiségekben, a keresztnek a tantermekben és a szemináriumi helyiségekben). Ezzel az intézkedéssel az egyetem elérte –
Siegescu József bölcsészkar professzor szavai szerint –, „hogy keresztény jellege külsőleg is dokumentáltassék”. Az Egyetemi Tanács egy további lépése az volt, hogy a hagyományos május 13-i újjáalapítási ünnepélyt megszüntetve az alapítá-
si ünnepélyt november 13-ára tűzte ki. Mivel azonban a jogi kar ez ellen határo-
zottan tiltakozott, az Egyetemi Tanács visszakozni kényszerült, és hozzájárult ahhoz, hogy a Mária Terézia általi újjáalapítás emlékét szolgáló ünnepélyt a jö-
vőben is megtartsák.⁴

3 ELTE L J K 1921. ápr. 27-i ülés jkv., B K 1921. jún. 22-i ülés jkv.; MOL K 636 126383/1921alap-
szám.; Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. X. Bp. 1921. (Az 1920. évi
február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai) 619., 624., 626.

4 ELTE L B K 1921. okt. 17-i és nov. 30-i ülés jkv., J K 1922. máj. 8-i ülés jkv., O K 1923. máj. 16-i
ülés jkv.

Az egyetem katolikus alapítványi jellegének és ezzel összefüggésben sajátos jogállásának hangsúlyozása lehetőséget adott arra, hogy az egyetem erre hivatkozva, a trianoni békeszerződés 246. és 250. szakasza alapján kérje Csehszlovákia területén lévő birtokai lefoglalásának feloldását; az erre vonatkozó keresetlevelet 1923 végén juttatták el a hágai nemzetközi bírósághoz. Az egyetem alapítványi jellegét egyébként az 1920-as években többféle módon értelmezték; Magyary Zoltán véleménye szerint most nem arról van szó, „vajjon az egyetem katolikus, vagy állami jellegű-e, hanem arról, vajjon állami intézet-e, vagy autonom jogi személy”, és az egyetem a nemzetközi bíróság előtt érvényesíteni kívánja azt az álláspontját, hogy az egyetemet jogalanyiség és pedig „a magyar államtól különböző, különösen magánjogi jogalanyiség illeti meg”. 1928-ban Klebelsberg is kifejtette véleményét e kérdésben.

Ez év május 30-án ugyanis Serédi Jusztinián hercegprímás bizalmas levélben felkérte Zichy Gyula kalocsai érseket, hogy a költségvetés felsőházi tárgyalása során a főrendiházban követett korábbi gyakorlatnak megfelelően, „a régi felszólalások szellemében” szólaljon fel az egyetemi alap jövedelmének a költségvetés keretébe való bevonása ellen. Zichy ennek eleget is tett, és felszólalásában hangsúlyozta, hogy „ez az egyetem katolikus egyetem volt, s az is maradt akkor is midőn később Budára helyezték át. [...] a Pázmány Péter Tudományegyetem eredeti jellege és az egyetem fenntartására rendelt alapok katolikus tulajdonjogi természete tárgyában mindenkor vallott felfogásunkat ma is fenntartjuk, hangoztatjuk”. Felszólalására válaszolva Klebelsberg a felsőház 1928. június 23-i ülésén megismételte dualizmus kori elődeinek nyilatkozatát: „Az a körülmény egymagában, hogy valamely jövedelem bennefoglaltatik az állami költségvetésben, annak az alapnak a jogi természetére nézve, amelyből a jövedelem származik, praesumptio jellegével nem bír és nem bírhat.” Hozzátette azonban azt is, hogy jogi meggyőződése szerint „a budapesti egyetem az államtól különálló jogi személyiség [...] költségeinek részben való fedezésére fordíttatik [...] az egyetemi alap jövedelme is”. A miniszter ugyanakkor arra is rámutatott, hogy „egyáltalán nem lehet szó arról, hogy a budapesti egyetem túlnyomóan katolikus pénzekből tartatnék fenn”; az egyetemi alap 80 ezer P-s jövedelme még a hittudományi kar 135 ezer P-t kitevő személyi kiadásait sem fedezi.

A katolikus orgánumok, a katolikus érdekeket képviselő egyes professzorok is az egyetem katolikus alapítványi jellegét hangoztatták az 1920-as években. E kérdés későbbi, az 1930-as évekbeli alakulására még visszatérünk.⁵

5 ELTE L J K 1921. nov. 23-i, 1922. máj. 24-i és 1923. febr. 19-i ülés jkv.; MOL K 636 25214/1927.; Kiss József Mihály: A Pázmány Péter Tudományegyetem felvidéki birtokai visszaszerzéséért indított perek. Levéltári Szemle 41(1991) 3. sz. 31–42.; Magyary Zoltán: A tudományegyetemek. In: A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk. Magyary Zoltán. Bp. 1927. 174.; Esztergomi Prímási Levéltár (= EPL) Serédi Cat. 41 1522/1928.; Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. II. Bp. 1928. (Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Nyomatványai) 376–377., 444.; dr. Fehér Gusztáv [Bozóky Géza]: Egyetemeink és a katolikus érdekek. Magyar Kultúra 9(1922) 198–199.; Doleschall rektor a budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetem jogi jellegéről. Magyar Kultúra 16(1929) 23. sz. 482–483.

Az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre helyezése és az egyházi törekvések

A pozsonyi *Erzsébet Tudományegyetem* 1920-tól átmenetileg Budapesten folytatta tovább működését, végleges elhelyezésére vonatkozólag több elgondolás, terv is felmerült, végül is az 1921. évi XXV. törvény az egyetem székhelyeként Pécsset jelölte meg. Az egyetem jövőbeni szervezetével kapcsolatban mind a katolikus, mind az evangélikus egyház részéről konkrét javaslatok, tervek születtek.

Az evangélikus egyház vezetői – akik az 1910-es évek folyamán sikertelenül törekedtek az egyetemen evangélikus hittudományi kar létesítésére – 1920. július 17-én kérték a minisztériumot e fakultás szervezése, az előkészítő lépések megtétele érdekében tárgyalások indítására. A VKM ez ügyben az akkor még Budapesten működő egyetem Tanácsának véleményét kérte. Az Egyetemi Tanács csak több mint hét hónap után közölte álláspontját: az egyes karok részben eltérő véleménye alapján úgy foglalt állást, hogy a fakultás szervezését elvileg helyesli, hangsúlyozva azonban, hogy ez az egyetem „állami jellegét semmiben se érintse”, és az egyetemi színvonal megőrzése érdekében a tanszékeket nyilvános pályázat útján töltsék be. A VKM ezt követően május 10-én a létesítendő kar szervezeti szabályzatának bemutatását kérte az egyháztól, amely az egyetemes közgyűlés által kiküldött öttagú bizottság által kidolgozott, fő vonásaiban a debreceni református teológiai fakultás szervezeti szabályzatával megegyező javaslatát még május végén megküldte a minisztériumnak, amely azt véleményezésre az egyetemnek küldte meg. Az Egyetemi Tanács július 6-i ülésén e javaslatot nagyrészt elfogadta, egyes pontjait azonban az egyetemi autonómiával elentétesnek tekintette.⁶

Ugyanakkor 1921-ben Zichy Gyula pécsi püspök is előterjesztette a minisztériumnak az egyetemmel kapcsolatos kívánalmait. Szeptember 5-i emlékiratában javasolta szerződés kötését a pécsi püspöki joglíceumnak az egyetemhez kapcsolására, valamint annak a lehetőségnek a biztosítását, hogy a Pécsre helyező egyetem „belátható időn belül fokozatosan katolikus jellegű tudományegyetemmé átszerveztessék”. Az emlékirat szerint „a nemzeti és keresztény szellem további biztosíthatósága végett” a jogi kar 12 tanszéke közül hétnek a fenntartásáról a jogakadémia alapjai és alapítványai gondoskodnának, e tanszékek betöltése során a megyéspüspököt „bemutatósi jog” illeti meg, és a püspök feltételként azt is kikötötte, hogy a joglíceum hat tanára pályázat mellőzésével nyerjen e karra kinevezést. A püspök továbbá „feltétlenül kívánatosnak, sőt szükségesnek” tekintette, hogy az egyetemen – a pécsi püspöki hittudományi főiskola bekapcsolásával – katolikus teológiai fakultás létesüljön.⁷

Vass József miniszter – mint arról a püspöki kar tájékoztatta – kívánatosnak és a katolikus érdekek szempontjából fontosnak tartotta, hogy a püspöki joglíce-

6 MOL K 636 19114/1928.

7 MOL K 636 26371/1922. alapszám.

um ideiglenesen beolvadjon az egyetembe, és az egyetemen katolikus teológiai fakultás is létesüljön. A miniszter távolabbi terve az volt, hogy a katolikus hittudományi kar és a beolvadó jogakadémia „akkor, amikor a pozsonyi egyetem visszatérhet majd Pozsonyba, kiválnának a pozsonyi egyetemből és a Pannonhalmán szervezendő bölcsészeti karral együtt alapját alkotnák az új kat. egyetemnek”. A püspöki kar 1921. november 16-i értekezletén élénk vita folyt a hittudományi kar szervezésének kérdéséről. A pécsi püspökön kívül az egri érsek, valamint a veszprémi, székesfehérvári, váci és csanádi püspökök is a katolikus teológiai fakultás létesítése mellett foglaltak állást, tekintettel Pécs katolikus jellegére is, „ez okból bántó, hogy a lutheránus teol. fakultás oda helyeztessék. De ha ez már befejezett tény, akkor a kat. teol. fakultás létesítéséről lemondani nem szabad.” Szerintük a katolikus hittudományi kar „a beolvadó és bizonyos egyházi befolyás alatt megmaradó jogakadémiával együtt [...] katolikus színezetet fog adni az egyetemnek”, ellenkező esetben „a luth. teol. fakultás fogja az egyetemet determinálni”. Csernoch herceprímás viszont – hivatkozva Csonka-Magyarország kisebb papi szükségletére és az e pályára jelentkezők alacsony számára – ellenezte a katolikus hittudományi kar létesítését.

A püspöki kar végül a következő határozatot hozta: „Nemtetszésének ad kifejezést, hogy kat. városba lutheránus teol. fakultást helyezzenek el. A luth. teol. fakultás vagy a debreceni egyetemen volna elhelyezendő, vagy a soproni luth. teológiát kellene ideiglenesen a pécsi egyetem teol. fakultásává átalakítani, de továbbra is Sopronban hagyni. [...] Ha azonban mindezek ellenére a luth. teol. fakultás bevonul a pécsi egyetembe, a püspöki kar követeli, hogy ott kat. teol. fakultás is létesíttessék.” A pécsi egyetem katolikussá válásáról a püspöki kar nem nyilvánított véleményt, és – legalábbis a jegyzőkönyv szerint – a pannonhalmi főiskola egyetemi karrá szervezéséről sem foglalt állást. (A főapát szerint ugyanis a püspöki kar pártolta a miniszter azon tervét, „hogy a pannonhalmi tanárképzőt egyetemi rangra emelve megvesse alapját a csonka katolikus egyetemnek” – ez azonban kimaradt a jegyzőkönyvből.) A püspöki kar állásfoglalását erősítette meg Csernoch a miniszterhez intézett december 3-i levelében. Ebben rámutatott arra is, hogy a Szentszék nem helyesli katolikus teológiai fakultások létesítését, „nem híve az olyan papképzésnek, mely a különféle egyetemeken és nem közvetlenül püspöki felügyelet és ellenőrzés alatt semináriumban történik. [...] Nem látja célszerűnek, hogy a papság nagyobb része doktorizáljon; a doktorokból elegendő minden püspöknek néhány pap a fontosabb állásokra; a többségnél a gyakorlati képzésre kell súlyt helyezni.” Ezért valószínűtlen, hogy a pápa hozzájáruljon Pécsen katolikus teológiai fakultás létesítéséhez.

A prímás véleménye ellenére 1921 végén és 1922 első hónapjaiban előkészítő munkálatok folytak e fakultás szervezésére. Az Egyetemi Tanács még 1921. szeptember 13-i ülésén egyhangúlag egyetértett mind a katolikus, mind az evangélikus hittudományi karnak az egyetembe való bekapcsolásával, és Heim Pál rektor felkérte Hanuy professzort – aki korábban a pécsi hittudományi főiskola tanára volt –, hogy a katolikus teológiai fakultás szervezésével kapcsolatban közvetítsen az Egyetemi Tanács és a püspök között, majd Zichy Hanuyt bízta meg a

tárgyalások során az ő képviselőjével. A fakultás létesítéséről december 26-án a püspök elnökletével értekezletet tartottak, amelyen megbízták Hanuyt a fakultás szervezeti szabályzatának és a Szentszékhez intézendő felterjesztésnek az elkészítésével. Ezek rövidesen elkészültek, a Szentszék hozzájárulását azonban ismételt próbálkozások ellenére a püspöknek nem sikerült megszereznie, s így a fakultás létesítésének terve meghiúsult.

Az Egyetemi Tanács a megyéspüspök már említett emlékiratában foglaltak nagyobb részével nem értett egyet. 1922. január 25-i állásfoglalása szerint „szigorúan ragaszkodik az egyetem állami jellegének megóvásához [...] A püspöki joglyceum tanárainak egyetemünk tanári létszámába rövid úton való átvétele pedig egyetemi autonomiánk sérelme nélkül kivihetetlen, mert a tanszékek betöltésének ez a módja egyenesen szervezeti szabályzatunkba ütközik. Úgyszintén a tanszékek betöltése során a pécsi megyéspüspök úr által vindikált bemutatási jogot sem ismerheti el egyetemi Tanácsunk, mert ez a körülmény is csak az egyetem autonómiáján ejtne csorbát.” – Az egyetem állami jellegén ekkor a VKM sem kívánt változtatni, s az egyetem „katolicizálására” irányuló törekvések csak az 1920-as évek végén újultak fel. A püspöki joglyceum tanárainak átvétele azonban de facto megvalósult: a püspök által megnevezett hat tanár 1922-ben kinevezésre került; ötnek az egyetemen első helyen való jelölése alapján, a hatodikat pedig – akit az egyetem csak a második helyen javasolt – a miniszter azzal az indokolással terjesztett elő kinevezésre, hogy a pécsi joglyceum „érdemes tanerőinek az egyetem jogi kara számára leendő átvétele nemcsak méltányos, de a pécsi püspökségnek az Erzsébet tudományegyetem pécsi elhelyezése során tanúsított nemes áldozatkészségére tekintettel ildomos és kívánatos is”.⁸

Visszatérve az evangélikus hittudományi kar létesítésének ügyére: az evangélikus egyetemes közgyűlés által kiküldött ötös bizottság az Egyetemi Tanáccsal 1921. november 22-én megállapodást létesített (a vitás kérdések többségében az egyház álláspontját érvényesítve), majd a VKM-be felterjesztette az alapítólevél tervezetét. Problémát jelentett azonban a kar elhelyezése. Az egyház vezetői ragaszkodtak ahhoz, hogy a fakultás az egyetem székhelyén működjön, a kormánzatnak azonban figyelembe kellett vennie a katolikus püspöki kar állásfoglalását. Ezért Klebelsberg – még belügyminiszterként – Kapi dunántúli püspökkel egyetértésben a Sopronban való elhelyezést kezdeményezte, s az MT 1922. május 26-i ülésén ilyen értelemben határozott. Az evangélikus egyház vezetői ezt sérelmezték, a miniszterrel folytatott tárgyalások után azonban az október 12-én tartott egyetemes közgyűlés a felmerült akadályokra tekintettel hozzájárult ahhoz, hogy a kart ideiglenesen máshol helyezték el. Ennek megfelelően született meg 1923. február 8-án a fakultás felállítására és átmenetileg Sopron-

8 EPL Csernoch Cat. 41 720/1922., 1110/1922., 2374/1922.; Baranya Megyei Levéltár. VIII. f. 1234/1921–22. etsz., ET 1922. jan. 25-i ülés jkv.; MOL K 27 1922. júl. 28-i MT-ülés jkv., K 636 12 700/1922., 37970/1922.; A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I–II. Összeáll., bev. Beke Margit. München–Bp. 1992. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.), I. 81–83.

ban való elhelyezésére vonatkozó kormányzói elhatározás (amely egyúttal biztosította az egyházat arról, hogy „a viszonyok változásához képest”, az egyetem meghallgatása után, az ideiglenes területi különválás megszüntetésével a karnak „az egyetembe leendő bekapcsolására vonatkozólag előterjesztendő kérelme teljesíttetni fog”).

1923 nyarán sor került a tanárok kinevezésére is. A nyolc tanszékre mindössze 14 pályázat érkezett, és két tanszékot nem is tudtak még betölteni. A kinevezett professzorok többsége még doktorátussal sem rendelkezett. Ez bizonyos fokig érthető volt, hiszen Magyarországon addig evangélikus teológiai fakultás nem volt, és a debreceni református hittudományi kar is csak 1914-ben kezdte meg működését. Arra azonban talán lehetőség lett volna, hogy néhányan a bécsi egyetem evangélikus teológiai fakultásán szerezzenek doktori fokozatot. Az 1923. október 25-i közgyűlésen báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelő e kinevezéseket úgy értékelte, hogy e tanárok személye „garancia arra, hogy a fakultáson a tudomány és az egyházas szellem nem kerül összeütközésbe egymással. [...] Vajha ne érnők meg soha azt, ami például Norvégiában az eset, hogy az ultraliberális állami fakultás mellett a hitvalláshű hívek külön fakultást kényszerültek felállítani, amely az állami egyetem tudós, de jórésztben nem pozitív hitű neveltjeivel szemben hívő és egyházas papokat nevel a hithű egyházközségek számára.” E fakultáson 1923 őszén indult meg az oktatás, egyidejűleg a soproni és a Budapesten működő volt pozsonyi evangélikus teológiai akadémia megszűnt.⁹

Az egyházi jogakadémiák helyzete

E korszakban folytatódott a jogakadémiák – a magyar felsőoktatás mind anakronisztikusabbá váló intézményeinek – viszontagságos története. (A Trianon utáni államterületen egyébként már csak egyházi jogakadémiák működtek.)

Vass József – a Pénzügyminisztérium kezdeményezésére – 1921. június 13-i átiratában értesítette az illetékes egyházi főhatóságokat: egyrészt a négy tudományegyetem fenntartásával járó „óriási anyagi áldozat”, másrészt pedig a tudományegyetemek jogi karai a jogászszükséglet fedezését „bőven meghaladó mértékben biztosítják”, e körülmények „parancsolólag írták elem, hogy a hazai jogakadémiák működésének megszüntetése kérdésével foglalkozzam”. Egyúttal közölte, hogy a jövőben kinevezendő jogakadémiai tanárok részére nem áll módjában fizetéskiegészítést és egyéb államsegélyt folyósítani. Hozzátette azonban a miniszter azt is, hogy ez nem érinti a jogakadémiáknak az egyházi főhatóságuk saját anyagi erejéből történő fenntartásának lehetőségét. Két nap múlva

⁹ MOL K 636 19114./1928.; A magyarországi ágostai hitv. evang. keresztyén egyház 1922. október hó 12. napján megtartott rendes egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. é. n. (a jegyzőkönyvsorozat a továbbiakban = MEJ) 5., 13–14.; MEJ 1923. évi október hó 25. 4.; Budapesti Közlöny 1923. márc. 11. 1.

Vass a Nemzetgyűlésben egy felszólalásra válaszolva kijelentette, hogy „a jogakadémiák megszüntetése érdekében szükséges intézkedéseket már megtettük”. Az egyes egyházak tiltakoztak a miniszteri átiratban foglaltak ellen (a református országos zsinat 1921. szeptember 29-i határozata azonban alternatív megoldásként legalább egy református jogakadémia fenntartásának a kívánalmát is tartalmazta).

A jogakadémiák megszüntetésére vezető úton Klebelsberg egy lépéssel tovább ment: 1923. január 5-i rendelkezésében, hivatkozva a jogászképzés terén mutatkozó túltengés „veszedelmes arányokig” való fokozódásának veszélyére, közölte a jogakadémiák egyházi főhatóságaival, hogy az összes felekezeti jogakadémia fizetéskiegészítő államsegélyét 1923. június 30-i hatállyal megszünteti. Egyúttal kérte az érdekelt egyházi vezetőket, hogy „a jelzett magasabb államérdékből” jogakadémiájuk működését az 1922/1923. tanév végétől szüntessék be. Klebelsberg erről még aznap az MT-t is tájékoztatta. Megemlítette, hogy az e kérdésről folytatott megbeszélései során arra a meggyőződésre jutott, hogy a protestáns egyházak elfogadnák jogakadémiák megszüntetését, amennyiben az egri érseki joglíceum is megszűnne. Az MT helyeslőleg tudomásul vette a miniszter bejelentését.

Az illetékes egyházi hatóságok tiltakozással fogadták e rendelkezést, elsősorban az egyházi érdekekre hivatkozva, szükségesnek tartva jogakadémiáik további működését. (Szmrecsányi Lajos egri érsek még azzal is érvelt a főkáptalanhoz intézett levelében, hogy a jogakadémia megszüntetése esetén „egyre jobban csökkenni fog az egyetemeken a keresztény tanárok száma és a tanszékeket fokozatosan a zsidó plutokraták fogják elfoglalni”.) Tiltakozott a jogakadémiai tanárok országos egyesülete és a protestáns közös bizottság is, emlékiratokat készítettek, és a hagyományos magyar gyakorlatot követve küldöttséggel járultak Bethlen miniszterelnök és Klebelsberg elé.

A miniszter azonban a tiltakozások ellenére nem változtatta meg rendelkezését. Ezért az egri érsek 1923. július 14-én közölte vele, hogy a joglíceumot a főkáptalan támogatásával államsegély nélkül is fenntartja. Ugyancsak folytatta működését – részben Miskolc városának anyagi támogatásával – az evangélikus jogakadémia is. A református egyetemes konvent elnöki tanácsa 1923. január 26-i ülésén – fenntartva az egyház jogát jogakadémiáik működtetésére – „a viszonyok kényszerítő súlya alatt” beletörődött a három református jogakadémia közül kettőnek a megszüntetésébe, majd a konvent június 13-i ülésének határozata szerint még egy kísérletet tesz, hogy Klebelsberget méltányosabb elhatározásra bírja – de ez nem járt eredménnyel. A sárospataki jogakadémiára 1923 őszén mindössze heten iratkoztak be (köztük öt zsidó), s ezért a tiszáninneni egyházkerület hozzájárulásával a főiskola igazgatótanácsa a jogakadémia működését 1923 szeptemberében „ideiglenesen” megszüntette. Az 1923/1924. tanév végén megszűnt a hódmezővásárhelyi jogakadémia is, amelynek további fenntartását a tiszántúli egyházkerület nem tudta vállalni, a kecskeméti jogakadémia pedig – az egyetemes konvent 1924. május 21-i határozata értelmében – mint egyetemes református jogakadémia működött tovább (jelentős városi anyagi

hozzájárulást is kapva). A pécsi püspöki joglíceum az *Erzsébet Tudományegyetem* jogi kara pécsi működésének megkezdésével az 1922/1923. tanév végén szűnt meg; így 1924-től Magyarországon már csak három – egy-egy katolikus, református és evangélikus – jogakadémia volt.¹⁰

A jogakadémiák megszüntetésének kérdését Klebelsberg a következő években ismételten felvetette. A Nemzetgyűlés 1925. február 20-i ülésén elhangzott költségvetési expozéjában azt mondta, hogy a felekezeti iskolák ügyének „igazán őszinte, meggyőződéses híve vagyok [...] Azonban azt gondolom, hogy a huszadik században a jogi diszciplína tanítására mégsem a felekezetek vannak hivatva. Ha tehát van valami felesleges ebben az országban, akkor semmiesetre sem a négy egyetemi fakultás, hanem az a három felekezeti jogi akadémia”. Az *Országos Takarékosági Bizottság* 1925. május 7-i ülésén is a jogakadémiák megszüntetésének szükségességét hangsúlyozta. 1926 februárjában Klebelsberg ismét az MT elé vitte e kérdést, rámutatva arra, hogy az egyetemek mellett még mindig három felekezeti jogakadémiája van az országnak. „Nincs semmi indoka annak, hogy ezek a felekezeti jogakadémiák a jövőben fenntartandók legyenek”. Bethlen helyeselte a miniszter álláspontját. Ezt követően Klebelsberg bizalmas tárgyalásokat folytatott az érdekelt egyházi főhatóságokkal jogakadémiájuk megszüntetéséről, de azok nem vezettek eredményre.

A „békés megegyezés” sikertelensége után Klebelsberg – minthogy a jogakadémiák megszüntetésére jogi lehetősége nem volt – indirekt intézkedésekkel kívánta azt elérni. Ennek érdekében még 1926-ban 40-re csökkentette az egyes jogakadémiákon az I. évre felvehető hallgatók számát, majd 1927. július 10-i rendelkezésével megvonta a jogakadémiáktól az államvizsgák tartásának jogát. Az egyházi főhatóságok – az egri érsek, a református egyetemes konvent elnöksége, a tiszai evangélikus egyházkerület közgyűlése, majd az egyetemes közgyűlés – heves tiltakozással fogadták e rendelkezéseket, és visszavonásukat követelték. Különösen határozott és éles hangú volt a tiszai egyházkerület állásfoglalása; az egri és a miskolci jogakadémiák tanárai ugyanakkor brosúrákban fejezték ki tiltakozásukat. A felvételi létszámok csökkentését azért sérelmezték, mert a hallgatói tandíjak és mellékdíjak a jogakadémiák – különösen a protestáns jogakadémiák – lényeges bevételi forrását jelentették. (Kecskeméten pl. a bevételek 43,7%-át tették ki.) Az államvizsgák tartása jogának megvonásával

10 MOL K 636 2614/1923. alapszám. 42602/1923.; MOL K 27 MT 1923. jan. 5-i ülés jkv.; Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. XI. Bp. 1921. (Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai) 51.; Egri Főegyházmegegyei Levéltár. Archivum Novum. Lyceae faculta juridica (= EFL) 2921/1921., 3999/1921., 235/1923., 3472/1923.; A magyarországi református egyház Budapest székesfővárosban 1917. évi október hó 27. napján megnyílt országos zsinatának naplója. III–VI. Bp. 1926. 94–99.; A magyarországi református egyház egyetemes konventje Budapesten, 1922. évi szeptember hó 20. napján tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1922. (a jegyzőkönyvsorozat a továbbiakban = MRJ) 38–40.; MRJ 1923. évi június hó 12–14. 132–134.; MRJ 1924. évi május hó 20–21. 103–109.; MEJ 1923. évi március hó 22. 49.; *Bruckner Győző*: A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkája. 1919–1949. Miskolc, 1996. 61–83.; *Ladányi Andor*: Klebelsberg felsőoktatási politikája. Bp. 2000. 48–50.

kapcsolatban pedig az egyházak törvényes – az 1791. évi XXVI. és az 1868. évi XLIV. törvényben biztosított – jogának megsértését, valamint e rendelkezésnek a jogi karok és a jogakadémiák tanulmányi és vizsgarendjére vonatkozó, 1911. évi uralkodói legfelsőbb jóváhagyással kiadott szabályzattal ellentétes voltát hangoztatták. E tiltakozásokról a napilapok is beszámoltak. A VKM 1927. augusztus végén sajtóközleményben, majd Klebelsberg szeptember elején az MTI-nek adott nyilatkozatában utasította vissza a tiltakozásokban foglaltakat. Elfogadta viszont a miniszter a tiltakozásoknak az 1911. évi szabályzatra vonatkozó részét, s ezért szükségesnek tekintette e kérdés magasabb szintű jogi szabályozását.

Az erre vonatkozó MT-előterjesztést az ez idő tájt a VKM egyetemi ügyosztályára beosztott Horváth Barna 1927. szeptember 20-án készítette el. Az ügyirat pro domójában kifejtette, hogy „a felekezeti jogakadémiákon folyó jogászképzés tudománypolitikai anachronizmusát a jogi oktatás reformjáról készíthető törvényben lehetne legsimábban megszüntetni; ha pedig ez most nem lehetséges, államfői rendelet lenne kibocsátandó, amely a jogakadémiáktól nem csupán az államvizsgák, hanem egyúttal az alapvizsgák megtartásának jogát is elvonja; fenntartva a felekezeti jogakadémiák részére a puszta tanítási jogot”. Klebelsberg azonban e megoldást túl radikálisnak tartotta, s ezért az előterjesztést nem küldték el. Az újabb előterjesztésben már csak az államvizsga-tartási jog megvonása szerepelt, a miniszteri indokolás szerint a jogakadémiák nem tudnak megfelelni a fokozott igényeknek, „mind a tanítói személyzet tudományos felkészültsége, mind maguknak az intézeteknek tudományos felszereltsége tekintetében súlyos kifogásaim vannak”. Az MT hozzájárulását követően az 1928. július 11-i kormányzói legfelsőbb elhatározás módosította az 1911. évi szabályzatot; ennek értelmében az államvizsgák „csak azon az egyetemen tehetők le, amely a végbizonyítványt kiállította, [...] akik végbizonyítványt jogakadémián szereztek, államvizsgát csak egyetemen tehetnek”.¹¹

11 Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. XXX. Bp. 1924. (Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai) 157.; MOL K 27 MT 1926. jan. 2-i és 1928. máj. 20-i ülés jkv.; MOL K 636 50139/1927., 61775/1927., 72855/1927., 11456/1928. alapszám., 49045/1928., 460–05–20/1929.; EFL 4102/1927., 5812/1927.; MRJ 1929. évi április 9–11. 134–142.; MEJ 1927. évi október hó 27. 23.; *Bruckner Győző*: A miskolci jogakadémia létkérdése. Miskolc, 1927. (A Miskolci Jogászetel Könyvtára 26.); Miskolci jogakadémiájukért harcot indítottak az evangélikusok. Geduly püspök utasítja a jogakadémia dékánját, hogy ősszel a szokott módon kezdje meg a beíratásokat – Mikszáth főispán Miskolc város támogatását ígéri az evangélikus egyház egyetlen főiskolájának megmentésére. Pesti Napló 1927. aug. 25. 3., „Nincs szó a jogakadémiák megszüntetéséről”. Pesti Napló aug. 26. 3., *Geduly Henrik*: „Miskolci jogakadémiájukért harcot indítottak az evangélikusok.” Pesti Napló aug. 30. 8.; A felekezeti béke kérdése a miskolci evangélikus nagygyűlésen. Állam és egyház – Felekezeti torzalkodások – A reverzálisok problémája – Az evangélikusok nem mondanak le a miskolci jogakadémiáról. Pesti Napló 1929. szept. 12. 3.; Klebelsberg gróf kultuszminiszter a felekezeti jogakadémiákról. Budapesti Hírlap 1927. szept. 3. 3.; Törvény és királyi rendelet biztosítja az egri érseki jogakadémiának az államvizsgáztatási jogot. Három tanára emlékiratot adott ki a katolikus társadalomhoz a főiskola jogainak megvédelmezése érdekében. Új Nemzedék 1927. okt. 23. 5.; *Bruckner Gy.*: A miskolci jogakadémia múltja i. m. 92–111.

A fenti intézkedések azonban – a VKM várakozásával szemben – nem vezettek a jogakadémiák megszűnésére. Az államvizsgáztatási jog megvonásának különösebb jelentősége ugyanis nem volt, mert az államvizsga értékének fokozatos devalválódása következtében az államvizsgát tettek száma évről évre csökkent. Az I. évre felvehető hallgatók számának 40 főre való csökkentésére vonatkozó intézkedést pedig ténylegesen nem sikerült végrehajtani: a jogakadémiák – főhatóságuk határozata alapján – az előírtnál rendre jóval több hallgatót vettek fel. Klebelsberg ugyan kilátásba helyezte, hogy amennyiben a jogakadémia a megállapított felvételi létszámot túllépi, „ellene további lépést volnék kénytelen tenni”, ez azonban hatástalan maradt, és a későbbiekben a VKM hozzájárult a felvételi létszámok emeléséhez.

Az említett rendelkezések lényegi eredménytelenségét figyelembe véve Klebelsberg további erőfeszítéseket tett arra, hogy az illetékes egyházi főhatóságokat rábírja jogakadémiájuk megszüntetésére. Ennek érdekében – tárgyalásokat folytatva velük – rekompenzációs javaslatokat tett. (Egerben jegyzőképző akadémia, Kecskeméten kertészeti és szőlészeti főiskola létesítésének lehetőségét vetette fel, a miskolci jogakadémia megszüntetésének rekompenzációjaként pedig a soproni evangélikus teológiai fakultáson egyházjogi tanszék szervezését, Budapesten pedig lelkészképző szeminárium létrehozását ígérve.) 1928 őszén továbbá egy-egy – korábban jogakadémián működött – egyetemi tanárt küldött a jogakadémiai tanárok meggyőzésére. Az egi és a miskolci jogakadémia esetében e kísérletek eredménytelenek voltak, egyedül a református egyház részéről mutatkozott hajlandóság a kecskeméti jogakadémia megszüntetésére.

Az országos zsinat 1928. május 16-i ülésén úgy határozott, hogy a jogakadémia szüneteltetésébe abban az esetben egyezik bele, ha a többi egyházi jogakadémia szüneteltetése egyidejűleg megvalósul, valamint, ha a református egyházat és Kecskemét városát más kulturális intézménnyel kárpótolják, továbbá, ha biztosítják a jogakadémia tanárainak az elhelyezését. Ezt követően az egyetemes konvent elnöki tanácsa 1929. április 8-i ülésén megállapította, hogy „az egyetemes református jogakadémiára váró nehéz s az eddigieket jelentős mértékben meghaladó anyagi terhek hordozását egyházunk mai helyzetében nem vállalhatja s az egyetemes jogakadémia megszüntetése tekintetében teendő kezdeményező lépések megtételét elhatározza”. Foglalkozott az elnöki tanács a jogakadémia tanárainak elhelyezésével, valamint a rekompenzáció kérdésével (a négy egyetem mellett egy-egy református internátus létesítéséhez és a kecskeméti református leánylíceum kifejlesztéséhez szükséges támogatás biztosítását óhajtva). Az egyetemes konvent 1929. áprilisi ülésén a jogakadémia jövőjére vonatkozó tárgyalások mielőbbi befejezését kívánta.

A református egyház állásfoglalására utalva Klebelsberg 1929. július 11-i képviselőházi beszédében azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a jogakadémiák megszüntetése, amennyiben „ez mind a három érdekelt felekezetre nézve egy időben történik meg [...] méltányosan keresztülvihető lesz”. A jogakadémiák egyidejű megszűnésére vonatkozó elképzelés azonban – a másik két egyházi főhatóság említett elutasító magatartása miatt – irreális volt; az egyházi érdekek

erősebbek voltak az országos oktatáspolitikai érdekeknél. Az egyházi érdekek egyébként – legalábbis a protestáns egyházak esetében – csak viszonylagos jellegetek voltak. Magyary Géza jogászprofesszor 1927. szeptember 29-i sajtónyilatkozatában rámutatott egyik-másik jogakadémián az illető felekezethez tartozó hallgatók alacsony arányára, amely nyilvánvalóan ellentétes e jogakadémiáknak a református, illetve az evangélikus jogászértelmiség képzésére irányuló céljával. (Az 1927/1928. tanévben pl. a kecskeméti jogakadémián a református vallású hallgatók aránya 33,6, a miskolcin pedig az evangélikusoké mindössze 19,5% volt.) Ezt idővel egyes egyházi vezetők is felismerték; Ravasz László püspök az egyetemes konvent elnöki tanácsának említett ülésén hangsúlyozta, hogy „ugyanazon cél, amelyet az egyetemes ref. jogakadémia [...] fenntartásával kívánunk elérni, majd-majd elérhető az egyetemek [...] mellett szervezendő erős református szellemű internátusokkal is”.

Törekvéseinek ismételt kudarcát látva Klebelsberg miniszterségének utolsó költségvetési tárgyalása során, a képviselőház 1931. május 13-i ülésén a korábbiaknál is határozottabban figyelmeztette a jogakadémiák fenntartóit, hogy „a legfőbb ideje lenne már ezeknek az intézeteknek a likvidálása [...] Ezeket a jogakadémiákat a felekezeti féltékenység tartja életben. [...] erről a helyről is ünnepélyesen kérem azokat a tényezőket, amelyek jogakadémiákat tartanak fenn, hogy végre szüntessék meg ezeket az akadémiákat”. Klebelsberg felhívása azonban ezúttal is hatástalan volt.¹²

Már Klebelsberg lemondása után készült el – az MT megbízása alapján – Magyary Zoltánnak, a közigazgatás racionalizálása kormánybiztosának a jog- és államtudományi oktatás tanulmányi és vizsgarendje szabályzatára vonatkozó tervezete, ami egyes pontjaiban tovább korlátozta volna a jogakadémiák tevékenységét. Így a képesítő szigorlat csak az egyetemen tehető le, mégpedig azon, amelyen a hallgató az utolsó két félévét töltötte (ami gyakorlatilag a jogakadémiák utolsó évfolyamának elnéptelenedését jelentette volna), és az egyetemen megkezdett tanulmányokat jogakadémián nem lehetett volna folytatni. A tervezet egyik-másik szövegrésze – „egyelőre a fennálló jogakadémiák”, „a még fennálló jogakadémiákon” – pedig implicite a jogakadémiák jövőbeni megszüntetésére utalt. Egyébként is nyilvánvaló volt azonban, hogy a reformtervezetben foglalt magasabb követelményeknek a jogakadémiák nem tudnának megfelelni. A felekezeti jogakadémiák főhatóságai egymás után tiltakoztak a tervezetnek a jog-

12 MOL K 636 410–5–90/1929.; A magyarországi református egyház Budapesten 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának jegyzőkönyve. Első ülészak. 1928. május 8–16. Bp. 1928. 122–124.; Magyar Református Egyház Zsinatának Levéltára (= MREZSL) 2/a. 1867/1929.; MRJ 1929. évi április 9–10. 139–142.; *Bruckner Gy.*: A miskolci jogakadémia múltja i. m. 127–130.; A kultuszminiszter rendelete nem veszélyezteti a jogakadémiák fennállását. Magyary Géza egyetemi tanár nyilatkozata a felekezeti jogakadémiák kérdéséről. *Nemzeti Újság* 1927. szept. 29. 5.; Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XXII. Bp. 1929. (Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 154–155.; Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XXXVI. Bp. 1931. (Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 250–251.

akadémiákat érintő részei ellen; a legélesebben az egi érsek (aki, a hercegprímást idézve, „erélyességben talán már nem is fokozható” átiratot intézett Karafiáth miniszterhez); tiltakozásához a püspöki kar is csatlakozott. De ezt megelőzőleg Serédi személyesen is kérte a minisztert, hogy „a magyar katolikus egyházat e sérelemtől óvja meg”.

E reformtervezet papíron maradt, a jogakadémiák kérdése azonban a következő évben ismét felmerült. A gazdasági válság elmélyülésének hatására ugyanis a Gömbös-kormány a felsőoktatás intézményhálózatának „karcsúsítását”, egyes egyetemek vagy karok megszüntetését, illetve összevonását tűzte ki célul. Hóman tervei között a jogakadémiák helyzetének jövő alakulása nem szerepelt; mint a képviselőház 1933. május 31-i ülésén mondotta, e kérdésben nem kíván állást foglalni, mivel ez nem állami kérdés, „a jogakadémiák megszüntetése nekem nem áll hatalmamban”. Felvetette azonban egy olyan megoldás lehetőségét, hogy a jogakadémiák az egyeteminél alacsonyabb jogi képzést adjanak. (A felsőház ülésén Tóth Lajos debreceni professzor ezt úgy konkretizálta, hogy a jogakadémiák feladata az államszámviteltani képzés, a jegyzői, valamint a továbbképző tanfolyami oktatás lenne.) A képviselőházban és a felsőházban mind a jogakadémiák megszüntetése mellett, mind az ellen történtek felszólalások.¹³

Hétéves „szünet” után 1940-ben került sor a következő fordulóra. A kolozsvári magyar egyetem újjászervezésével egyidejűleg az 1940. évi XXVIII. törvény a vidéki egyetemek egyes karainak szüneteltetéséről és a jogakadémiáknak csupán két évfolyammal való további működéséről rendelkezett. A jogakadémiák oktatási tevékenységének két évre korlátozását a törvényjavaslat azzal indokolta, hogy ezek az intézmények „mai szervezetükben nem tudnak – már személyzeti és költségvetési okokból sem – teljesen megfelelni azoknak a fokozott követelményeknek, amelyeket a fejlődő élet a jogi oktatással szemben támaszt”. Hóman a képviselőház 1940. október 10-i ülésén azt mondotta, hogy „a jogakadémiák mai fennállása anakronizmus”, és kijelentette: „a most előkészületben levő [...] jogi oktatási reform kapcsán a jogakadémiák teljes megszüntetését vettem tervbe”. Két nap múlva, a képviselőház közoktatásügyi bizottsági ülésén pedig ehhez még azt is hozzátette, hogy a jogakadémiákon olyanok is oktatnak, akiknek inkább az egyetem padjaiban volna a helyük.

Az érdekelt egyházi főhatóságok természetesen tiltakoztak a törvényjavaslatnak a jogakadémiákat érintő része ellen; az evangélikus egyház vezetői október 7-én a kormányzóhoz intézett feliratukban sérelmezték „a jogakadémiák két évfolyamú jogi tanfolyammá” degradálását, a református egyetemes konvent el-

13 ELTE L 1828/1931–32. J K; A magyar katolikus i. m. I. 447–448.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XV. Bp. 1933. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 74., 202–203.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XVI. Bp. 1933. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 422–423., 452.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. II. Bp. 1935. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 250., 373–377.

nöksége pedig október 8-án felterjesztésben kérte a jogakadémiákra vonatkozó résznek a törvényjavaslatból való kihagyását. E tiltakozások eredménytelenek voltak, hatásukra azonban Hóman a felsőház közoktatásügyi bizottságában, majd a felsőház ülésén azt ígérte, hogy a jogakadémiákat fenntartó egyházakkal megegyezést akar létesíteni a jogakadémiák esetleges átszervezéséről; a megindult tárgyalások alapján az egri jogakadémiának kereskedelmi-közgazdasági, a kecskeméti pedig közigazgatási irányú képzést folytató intézményekké való átalakításának lehetőségét vetette fel. (Ez utóbbi elgondolással kapcsolatban a református egyetemes konvent elnöksége 1941 februárjában a jogakadémia szervezeti keretei között a szegedi egyetemmel kapcsolatban álló közigazgatási kar létesítését kezdeményezte.)

A törvény e rendelkezését azonban a háborús körülmények között már nem hajtották végre; a jogakadémiák 1941/1942 után is négy évfolyammal működtek tovább (közben a református egyetemes konvent 1942. május 6–7-i ülésén a kecskeméti jogakadémia sorsát végleg eldöntő rendelkezés kiadását kérte, a tiszai evangélikus egyházkerület pedig 1944 júliusában a jogakadémia „működését erősen csorbító” 1940. évi törvényi rendelkezés hatálytalanítását kívánta, míg Czapi Gyula érsek egy későbbi utalás szerint állítólag beleegyezett volna az egri jogakadémia megszüntetésébe).¹⁴

Az egyetemek „felekezeti színezete” és a „világnézeti tanszékek” ügye

De térjünk vissza a húszas évekhez. A jogakadémiáktól eltérően az 1922 utáni éveket az egyetemeket illetően viszonylagos „nyugalom” jellemezte. Bár egyes professzorok többször is felhívták a hercegprímás figyelmét egyik-másik kar, illetve szakterület (elsősorban a jogi fakultások, valamint a magyar irodalomtörténeti és nyelvészeti tanszékek) kedvezőtlen felekezeti összetételére, a protestáns tanárok magas arányára, Csernoch nem kívánt ezzel kapcsolatban lépéseket tenni. Mindössze két esetről tudunk, amikor az egyház befolyást gyakorolt a tanszékek betöltésére: a kar által még harmadik helyen sem jelölt Vargha Damjánt 1925-ben elsősorban a klérus kívánságára nevezték ki a pécsi bölcsészeti kar magyar irodalomtörténeti tanszékére, 1928-ban pedig megakadályozták a budapesti

14 Magyar Törvénytar. 1940. évi törvénycikkek. Jegyz. Dr. Degré Miklós–Dr. Várady-Brenner Alajos. Bp. 1941. 207.; Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Bp. 1941. (Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott Országgyűlés Nyomtatványai) 41.; Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. VII. Bp. 1941. 75–76., 105.; Az 1939. évi június 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. I. Bp. 1940. (Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 418., 433.; MOL K 510 A közoktatásügyi bizottság 1940. okt. 12-i ülés jkv.; MOL K 636 34408/1940., 37 912/1941., 89326/1942., 89895/1942., 59209/1944.; MRJ 1941. május hó 6–8. 282–283.; A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 24.724/1941. V. K. M. számú rendelete a jogakadémiák tanulmányi és vizsgarendjének ideiglenes módosítása tárgyában. Hivatalos Közlöny 1941. 213–214.

jogi kar II. római jogi tanszékének betöltését, a református Marton Géza kinevezését.

Megnyugtató módon rendeződött a középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről szóló 1924. évi XXVII. törvény végrehajtása során a szerzetes tanítórendek tanárképzése. E törvény egyik leglényegesebb rendelkezése volt az, hogy az egyetemi tanulmányok folyamán a középiskolai tanárképző intézeti tagságot kötelezővé tette, de a törvény lehetőséget adott arra, hogy a „másnemű” főiskolákon végzettek, valamint egyéb főiskolai intézményekben tanulmányokat folytatók esetében e kötelezettséget a miniszter külön szabályozza. Klebelsberg a törvényjavaslat vitája során közölte, hogy e tekintetben csak egyetlen kivételt kíván tenni, a pannonhalmi főapátság tanárképző intézete esetében, „amely kiváló eredménnyel működik”. A többi szerzetesrend teológiai végzettségű tagjai – Trefort korábbi rendelkezéséhez hasonlóan – 4 féléves, a matematika–természettudományi szakokon 6 féléves egyetemi tanulmányok után szerezhettek tanári képesítést. E törvény továbbá kötelezővé tette az egyéves tanítási gyakorlatot is; a szerzetesrendek tagjai ezt a rendi középiskolákban teljesíthették.

Évekig tartó konfliktust okozott azonban a debreceni *Református Kollégium* tanárképző internátusának 1925-ben főiskolaként történt elismerése, emiatt az állami középiskolai tanárképző intézet igazgatótanácsának négy, köztük három katolikus tagja lemondott; és e kérdést csak 1928-ban, a VKM egyetemi ügyosztálya vezetőjének debreceni személyes tárgyalásai során sikerült nyugvópontra juttatni. A református tanárképzőnek egyébként főállású tanára 1942-ig nem volt, és a harmincas évek elejétől 1936/1937-ig csak korlátozott mérvű működést fejtett ki.¹⁵

1927 végétől azonban változott a helyzet: újabb kezdeményezés történt a pécsi egyetem „katolicizálására”. Ennek első lépése a Maurinum („Katolikus tanárképző intézet és kollégium”) létesítése volt; alapításához a VKM 200 ezer P-vel járult hozzá. E kollégium szervezésével foglalkozó, Klebelsberg elnökletével tartott értekezleten a miniszter közölte: „A fő gondolat az, hogy Pécsen a három kar szerves egészében internátussal megerősítve folytathassa minél intenzívebben szellemi működését és pedig legalább annyira katolikus többségben, mint ahogy az Debrecenben református.”

1928. március 4-én Zichy Gyula kalocsai érsek és a pécsi püspöki székben utóda, Virág Ferenc felterjesztéssel fordult a püspöki karhoz, amelyben utaltak arra, hogy „a Pécsre telepített állami egyetem felszívta magába az ősi pécsi katolikus jogakadémiát”, az egyetemen evangélikus hittudományi kart szerveztek, ugyanakkor a katolikus teológiai fakultás felállításáról nem történt gondoskodás, és ezért vált szükségessé a Maurinum létesítése. Ez azonban nem elégséges: „Égető szükségét érezzük ugyanis annak – hangsúlyozták –, hogy a pécsi Erzsé-

15 EPL Csernoch Cat. 41 3472/1923., 2742/1924., Serédi Cat. 41 4267/1928.; Baranya Megyei Levéltár VIII. 10/a 1924. nov. 25-i ülés jkv.; MOL K 636 43651/1925., 57641/1925. alapszám. 59189/1925., 5710/1926. alapszám., 2813/1928. alapszám., 14295/1928.

bet Tudományegyetem fokról-fokra, de minél gyorsabb tempóban teljesen katolikussá válják.” Hivatkoztak a paritás elvére: „egyes protestáns alapoknak a debreceni egyetembe történt bekapcsolásával ezt eminenter reformátussá determinálta”. Felterjesztésükben kiemelték azt is, hogy Klebelsberg „hathatós támogatását előre is biztosítani látszik az a megértő jóakarát, amellyel a pécsi katolikus tanárképzőintézet létesítését elősegítette”. Szükséges azonban, hogy a püspöki kar „teljes erkölcsi súlyával és tekintélyével” támogassa a pécsi egyetem katolizálását. Végül kérték, hogy a püspöki kar a pécsi egyetem katolikus jellegének megállapítását, kidomborítását és biztosítását a miniszter útján kérelmezze. A püspöki kar 1928. március 20-i értekezletén foglalkozott e kérdéssel. A hercegprímás ismertette Zichy és Virág kérését, közölte: ezzel kapcsolatban Klebelsberg „bizalmasan oda nyilatkozott, hogy a tanári kinevezéseknél oly arányt fog szem előtt tartani a katolikusok javára, aminő van a debreceni egyetemen a reformátusok javára. A Maurinum is hatékony előmozdítója lesz az egyetem katolicitálásának.” A püspöki kar határozata: „Tudomásul szolgál. A lehető legtöbbet megteszi a püspöki kar.” Ezzel kapcsolatban Klebelsberg a Maurinum április 22-i alapkötetelési ünnepségén a következőket mondotta:

„Én valahogyan úgy érzem, hogy a hazai katolicizmusnak ebben az egyetemben saját szeretett leányát kell látnia, mert a Dunántúl katolikus miliője határozottan katolikus jelleget adott neki. Nem akarnék félreértésre okot szolgáltatni, mert hiszen minden egyetem egyformán állami intézmény és nem is lehet más. Debrecen protestáns miliője hozta létre azt az állapotot, hogy a hazai protestantizmus a debreceni egyetemben saját géniuszának megtestesülését látja. Én úgy érzem, hogy a katolikus színezetű Dunántúl viszont méltán látja – és kell is, hogy lássa – a pécsi egyetemben saját ideáljának a megtestesülését.”

Közel nyolc hónappal később Klebelsberg a liberális *Pesti Napló*ban megjelent cikkében a szélesebb nyilvánosság előtt is megismételte az egyetemek felekezeti színezetére vonatkozó véleményét: „A debreceni egyetem három fakultása – ha nem is jogilag, de történetileg – folytatása a debreceni ősrégi ref. főiskola hittudományi, jogi és bölcsészeti akadémiajának. [...] A magyar kálvinizmus, különösen a tiszántúli egyházkerület teljesen magáévá tette a debreceni egyetem ügyét. [...] A történelmi előzményekből és a környezet hatásából folyik, hogy noha a debreceni egyetem kizárólag állami intézmény; mégis erősen protestáns színezete van. Ez a katolikusok részéről természetesen azt a kívánságot váltotta ki, hogy egy másik egyetemünk viszont ugyanolyan mértékben katolikus színezetet nyerjen és mingyárt Pécsre gondoltak, amelynek jogi kara felszívta magába a pécsi katolikus jogi líceumot.”

A pécsi egyetem de jure katolikussá tétele természetesen szóba sem jöhetett, a „katolikus színezet” elsősorban a tanári karok felekezeti összetételét, a tanszéketöltések során a katolikusok előnyben részesítését jelentette. Ez pedig Pécsen de facto addig is megvalósult: a Klebelsberg minisztersége idején, 1922. június 16-ától 1929. január elejéig – az evangélikus hittudományi kart nem számítva – a pécsi egyetemre kinevezett 19 professzor közül 16 katolikus volt... Összehasonlítóként megemlítendő, hogy a debreceni egyetem világi karaira

ugyanezen idő alatt kinevezést nyert 11 tanár közül 6 katolikus volt, három református és két evangélikus.)¹⁶

Klebelsberg áprilisi pécsi beszéde csak kevésbé vált ismertté, annak az egyetemek felekezeti színezetére vonatkozó részét az országos napilapok nem vagy csak néhány sorban közölték. Jóval nagyobb visszhangot váltott ki viszont a miniszter december 16-i cikke, összekapcsolódva a szegedi egyetemen létesítendő párhuzamos tanszékek ügyével, amelyről a nyilvánosságot Klebelsberg a *Nemzeti Újságban* megjelent vezércikkében tájékoztatta.

Ami ennek előzményeit illeti: Klebelsberg a polgári iskolai tanárok képzettségi szintjének emelése érdekében a polgári iskolai tanárképzés átszervezésével – a két budapesti állami polgári iskolai tanárképző főiskolát egyesítve és Szegedre helyezve, a tanulmányi időt 4 évre emelve és az egyetemi „áthallgatást” előírva – egyidejűleg a nem főiskolai jellegű, igen alacsony színvonalú négy katolikus polgári iskolai tanárnőképző megszüntetésére törekedett. A kőszegi és a soproni intézet az 1926/1927. tanévben meg is szűnt, és előtérbe került a másik két intézmény megszüntetésének kérdése. A polgári iskolai tanárképzés reformját előkészítő bizottság – amelynek elnöke a piarista Kornis Gyula professzor volt – 1927. február 14-i ülésén úgy határozott, hogy e képzés „egyöntetűsége szempontjából a felekezeti tanárképzők megszüntetését javasolja”.

Az érdekelt egyházi vezetők tiltakoztak e két intézmény szándékolt megszüntetése ellen. A kalocsai érsek 1927. február 16-i, Klebelsbergnek írt levelében feleslegesnek ítélte a képzési idő 4 évre emelését, helytelenítette az egyetemen folytatandó tanulmányokat, és szükségesnek tartotta a kalocsai tanárnőképző fenntartását, Csernoch pedig március 7-i levelében jogfosztásnak minősítette az Angolkisasszonyok budapesti polgári iskolai tanárnőképzőjének megszüntetését. A VKM e tiltakozásokra nem reagált, majd a polgári iskolai tanárképzés átszervezésének előrehaladtával, több mint egy év múlva, 1928. június 16-án felkérte a két érseket polgári iskolai tanárnőképző intézeteik fokozatos megszüntetésére. Zichy július 14-i válaszában a kalocsai intézmény megszüntetését súlyos jogsérelemnek nevezte, és közölte, hogy csak „az erőszaknak engedve” szünteti azt meg. Serédi, az új hercegprímás viszont szeptember 30-i levelében kifejtette, hogy a püspöki kar „mélyen fájlalná egy valláserkölcsi szempontból igen jelentős iskolatípusnak teljes elvesztését”, és ezért kérte legalább az Angolkisasszonyok tanárnőképzőjének további fennmaradását. Ezt követően Kornis – aki időközben a VKM államtitkára lett – közvetítő jellegű tárgyalásokat folytatott, amelynek eredményeként Klebelsberg hajlandónak mutatkozott a színvonal emeléséhez szükséges feltételek teljesítése esetén az Angolkisasszo-

16 MOL K 636 1736/1928.; EPL Serédi Cat. 41 685/1928,212/1929.; A magyar katolikus i. m. I. 220.; A pécsi Maurinum alapkövetelési ünnepe. Néptanítók Lapja 1928. 17–18. sz. 35.; *Rajcsi Péter*: A „Maurinum”. (A pécsi egyetemi Szent Mór kollégium történetéhez.) Baranya 2(1989) 122–131.; *gróf Klebelsberg Kunó*: Jelszavak és valóságok tusája. Pesti Napló 1928. dec. 16. 1–2.

nyok intézete további működésének lehetővé tételére, s ezt Kornis október 5-én közölte a primással.¹⁷

A polgári iskolai tanárképzés átszervezésének megvalósítása, a többi apáca szerzetesrend tanárjelöltjeinek Szegeden történő kiképzésének lehetővé tétele érdekében Klebelsberg újabb engedményt tett. A pénzügyminiszterhez intézett – a polgári iskolai tanárképzés átszervezésével megszűnő tanári állások átcsoportosításához való hozzájárulást kérő – 1928. november 30-i átirata szerint: „leánypolgári iskoláink egy igen jelentékeny része apácák kezén van, akiket azonban [...] rendkívül gyenge intézményekben képeznek ki, ami általános tanügyi szempontból is elég sajnós állapot. Minthogy azonban a szegedi tudományegyetemen mind a három világnézeti tanszék, u. m. a filozófia, pedagógia és a magyar irodalomtörténet protestáns tanárokkal van betöltve, püspöki karunk azt a kikötést tette, hogy az apácák odaterelése esetén e három tanszékre katolikus férfiak neveztesse ki”. Klebelsberg ezt elfogadta, és a *Nemzeti Újság*ban megjelent említett vezércikkében a nyilvánossággal is közölte: „A szegedi egyetemen kész vagyok azok mellett a világnézeti tanszékek mellett, amelyeket nem katolikus férfiak töltenek be, parallel tanszékeket létesíteni s azokra katolikus tanárokat kinevezni, hogy a tartományi főnöknőknek vallási aggodalmaik ne legyenek.” A szegedi egyetem rektorának írt 1929. január 4-i magánlevelében Klebelsberg részletesebben is kifejtette, hogy a püspökök „a világnézeti tanszékekre azért óhajtanak katolikus férfiakat, mert az apácáknak nincs olyan teológiai kultúrájuk, mint a férfi szerzetesrendek tagjainak és egész beállításuk egy aszketikus kultúrára irányul, amit különösen a kialakulása idejében ők apologetikailag védeni nem is tudnának”.

A párhuzamos világnézeti tanszékek szervezésének bejelentése „bombaként csapott be az egyetemi és a felekezeti békekességbe” – írta Huszti József Klebelsberg-monográfiájában. Tiltakoztak a szegedi egyetem protestáns professzorai (elsősorban Imre Sándor), 1929 januárjában a református egyetemes konvent elnöksége, majd április 9-i ülésén Ravasz László püspök és Balogh Jenő egyházkerületi főgondnok felszólalása nyomán az egyetemes konvent is. A párhuzamos tanszékek létesítése és betöltése, valamint az egyetemek felekezeti színezetének kérdése még hosszú hónapokon át a támadások kereszttüzeiben állt, ismételten állást foglalt ez ellen a református sajtó, a református egyesületek (a legélesebben az *Országos Református Lelkészegek Egyesülete* 1929. augusztus 26-i miskolci közgyűlése), az evangélikus egyház 1929. november 15-én tartott egyetemes közgyűlése pedig úgy foglalt állást, hogy „nagy veszedelmet lát a nemzeti kultúra terén jelentkező ilyen partikularisztikus törekvésekben”. A három világnézeti tanszék közül egyet 1929-ben, a másik kettőt csak 1930-ban töltötték be.

17 MOL K 502 45490/1928., 612–05–72/1929.; EPL Csernoch Cat. 41. 2299/1923., Serédi Cat. 41 2312/1929.; A magyar katolikus i. m. I. 105., 114., 234–235.; *Klebelsberg Kunó gróf*: Erkölc és tudomány. *Nemzeti Újság* 1928. dec. 16. 1–2.; *Ladányi Andor*: „Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kultúrpolitikánk terén is.” Klebelsberg törekvései a felsőoktatás intézményhálózatának átalakítására. Bp. 1994. (Kutatás közben 204.) 17–21.

(A kinevezettek közül Sík Sándor és Várkonyi Hildebrand kétségkívül érdemes volt az egyetemi tanárságra, a pályázati feltételeknek meg nem felelő, magántanári képesítéssel nem rendelkező és a kari bizottság által csak a harmadik helyen jelölt Mester János viszont a hercegrímás ajánlására nyerte el a II. filozófiai katedrát.)

Az egyetemek felekezeti színezete kérdésének felvetése, a párhuzamos tanszékek felállítása sértette a tanítás szabadságának elvét, és az egyházak közötti ellentétek kiéleződését idézte elő (jóllehet Klebelsberg minisztersége során addig tudatosan törekedett a felekezeti béke fenntartására, az időnként jelentkező feszültségek feloldására). Huszti szerint a párhuzamos tanszékek szervezésének szükségességét „tárgyi alapon utólag is nehéz lenne megállapítani”. Ez az engedmény szükségtelen volt, mert az apáca-tanárjelöltek jövőbeni képzésének biztosítása érdekében a püspöki kar e nélkül is előbb-utóbb alkalmazkodott volna a polgári iskolai tanárképzés új rendszeréhez.

Úgy tűnik továbbá, hogy Klebelsberg e tanszékek létesítésével a szegedi egyetemen a katolikus pozíciók erősítését is elő kívánta mozdítani. Református részről már 1928 végén–1929 elején felhívták a figyelmet arra, hogy a protestáns tanárok által betöltött tanszékek megüresedése esetén azokat meg fogják majd szüntetni, és a katolikus világnézeti tanszékek maradnak meg (ami néhány év múlva, a magyar irodalomtörténet professzorának elhunytával és a pedagógia tanárának a *József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre* való kinevezésével nagyrészt be is következett). A szegedi egyetem „katolicizálása” felé irányuló lépést jelentett volna a katolikus teológiai fakultás szervezése, amelynek tervét Klebelsberg ugyancsak 1928 végén vetette fel (és amellyel a csanádi püspöknek a hercegrímáshoz írt későbbi levele szerint a szegedi egyetemnek „még Erdélyből magával hozott erősen protestáns tanári összetétele [...] lényegesen javulna katolikus irányban”). E fakultás létrehozására azonban – mint arra még visszatérünk – Serédi ellenzése miatt nem került sor.¹⁸

A katolikus érdekek kifejezésének látszatát keltette továbbá az, hogy a szegedi Templom téren (ma Dóm tér) a kémiai épület főbejárata felett a magyar címer mellett a csanádi püspökség és a város címerét is elhelyezték. Ez ellen a Matematikai és Természettudományi Kar, majd az Egyetemi Tanács is tiltako-

18 MOL K 636 51587/1928., 410–1–384/1929., 410–05–12/1929.; MREZSL 2/a. 355/1929.; Ráday Levéltár. A. 1/b. 124/1929.; MRJ 1929. évi április 9–11. 14–17.; *Kun Béla*: A kultuszminiszter két cikke. – Gondolatok az óév végén a magyar protestantizmus jövőjét érintő fontos kérdéstről –, *Debreceni Protestáns Lap* 48(1928) 477–479.; A gróf Klebelsberg két cikke. *Debreceni Protestáns Lap* 49(1929) 4.; A miniszter egyetemei. *Református Figyelő* 1929. 5–6.; Reiner János kontra Klebelsberg Kunó. *Református Figyelő* 1929. 369.; *Kiss Ferenc*: Azonos feltételek. *Miskolc körül*. I–II. *Református Figyelő* 1929. 477–479., 487–490.; MEJ 1929. évi november hó 15. 27.; A református... *Nemzeti Újság* 1929. ápr. 10. 1–2.; *Nemzeti szempontok szerint történt a tanszékek betöltése*. *Nemzeti Újság* 1929. ápr. 10. 3.; Illetékes helyen adatokkal cáfolják meg az állítólagos protestáns sérelmeket. Válasz Kiss Ferenc egyetemi tanárnak – Mi a különbség a szegedi és debreceni egyetem között? *Nemzeti Újság* szept. 29. 6.; *Huszti József*: Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Bp. 1942. 253–257.; EPL Serédi Cat. 41 3233/1929., 3443/1932.

zott, hivatkozva arra, hogy e két címer alkalmazása „egyetemünk jogi helyzetével és jellegével nem egyeztethető össze”. E címerek elhelyezése azonban a tervező építész részéről azt kívánta kifejezni, hogy a téren a csanádi püspökség épületei is helyet kaptak, és az építkezéshez a város jelentős mértékben hozzájárult; nincs nyoma annak, hogy Glattfelder kezdeményezte volna ezt.

Megítélésem szerint a szegedi egyetemen 1935 őszén a keresztnek a tantermekben való kifüggesztésére irányuló mozgalom sem a katolikus törekvések érvényesítését célozta, az alapvetően antiszemita jellegű volt (mint ahogy a pécsi egyetemen és a műegyetemen is a jobboldali radikális egyetemi ifjúsági szervezetek nyomására helyezték el a keresztet). A református egyetemes konvent elnöki tanácsa szerint azonban „a kereszt kitűzését követelő mozgalom olyan körökből és olyan szellemből indult ki, amely az állami és közintézmények katolikus jellegének csöndes előkészítésén és biztosításán fáradozik”. Ezzel kapcsolatban a református egyház elvi álláspontja – az országos zsinat 1929. április 24-i ülésén Ravasz László püspök javaslata alapján hozott határozata szerint – az volt, hogy „a corpus nélküli kereszt a református vallás dogmatikai felfogásával nem áll ellentétben”, azt a református egyházak általában alkalmazzák. „A magyar református egyháznak a kereszttel, mint szimbólummal szemben való magatartását egészen különösen történeti okokra lehet visszavezetni. E jelvény alatt üldözték hitvalló őseinket [...] Ezt a jelvényt akkor a római katolicizmus kizárólagos jelvényének foglalták le”.

A kereszt elhelyezését a püspöki kar nem kezdeményezte és nem is ösztönözte. Amikor az *Actio Catholica* igazgatója az 1936. március 18-i püspöki konferencia elé terjesztette Czapik Gyulának azt a javaslatát, hogy mozgalom indítandó az állami és községi iskolákban a kereszt kifüggesztése érdekében mindenütt, ahol a katolikusok aránya az országos átlagot meghaladja, a püspöki kar úgy határozott, hogy ilyen mozgalmat nem kíván indítani: „Formai sikerre ez a mozgalom vezethet, de nem kívánatos ellenakciókat is válthat ki.”¹⁹

A budapesti tudományegyetem jellegének kérdése az 1930-as években

A püspöki kar 1931. október 14-i értekezletén Serédi hercegprímás szóvá tette, hogy „több oldalról is sürgetik a Pázmány-egyetemnek katolikus tulajdonba és kezelésbe való visszakövetelését”. Szerinte azonban „egyelőre arra kellene törekedni, hogy biztosíttassék a katolikus szellem és jelleg megfelelő új tanárok ki-nevezésével és működésüknek a püspöki kar részéről való ellenőrzésével”. Az 1930-as évek elején folytatódott az a gyakorlat, hogy a költségvetési törvényjavaslat felsőházi tárgyalása során a püspöki kar valamelyik tagja „óvást emelt” az

19 MOL K 636 410–40/1930.19684/1936.; A magyarországi református egyház Budapesten, 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának naplója. II. Második ülészak. 1929. április 22–május 2. Bp. 1929. 348–351.; A magyar katolikus i. m. II. 116.; *Ladányi Andor*: A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években. Bp. 2002. 75–76.

egyetemi alap jövedelmének a költségvetés bevételei közé való felvétele ellen (amelyre a kormány képviselője a szokásos választ adta: ez „nem prejudikál az alap jogi természetének”). 1933-ban azonban változás történt: a felsőház június 21-i ülésén maga a hercegprímás szólalt fel ebben az ügyben, és Hóman válaszában megismételte ugyan a kormány álláspontját, hozzátette azonban, hogy a budapesti egyetem „az államtól különálló és külön vagyonnal bíró jogi személyiség”, és a maga részéről nem látta akadályát annak, hogy a jövőben az egyetemi alap jövedelmét kivegyék a költségvetési bevételek sorából (ami azután 1934-től meg is valósult).

Hóman állásfoglalása elsősorban azzal függött össze, hogy a vegyes döntőbíróóság 1933. február 3-i ítéletében – az egyetem érvelését elfogadva – Magyarország javára döntött, ez ellen azonban Csehszlovákia fellebbezett, s ezért is kívánta hangsúlyozni a miniszter az egyetem alapítványi jellegét. A hágai nemzetközi bíróság 1933. december 15-i ítéletében, a fellebbezést elutasítva, megerősítette a vegyes döntőbíróóság ítéletét. Eszerint az egyetem „már alapításától kezdve jogi személyiséggel bírt [...] ezen tisztán a polgári jog terén bírt képessége értendő, azaz a képessége, hogy ingók vagy ingatlanok tulajdonosa lehet, hogy [...] adományokat elfogadhat, hogy szerződéseket köthet stb. E jogképesség teljesen megáll az államnak az Egyetem tudományos és oktatási tevékenysége felett gyakorolt terjedelmes ellenőrzése mellett. [...] az »egyetemi alap« elnevezés az Egyetem megjelenése a polgári jogi jogviszonyok terén.” Az ítéletben sem az egyetem, sem az egyetemi alap katolikus jellegéről nem történt említés. Az ítélet alapján az Egyetemi Tanács 1934 áprilisában kérte az egyetemi ingatlanok telekkönyvi rendezését (a telekkönyvben az egyetemi alap helyett az egyetemnek tulajdonosként való feltüntetését), az állami kincstár tulajdonában levő ingatlanoknak az egyetem nevére való átírását, az egyetem megfelelő befolyásának biztosítását az egyetemi alap kezelésének ellenőrzésében, valamint az egyetem gazdasági igazgatóságának az egyetem autonóm szervezetébe történő beillesztését.²⁰

A katolikus klérus a hágai ítéletet az egyetem katolikus alapítványi jellege elismeréseként értelmezte, és ezzel kapcsolatos elvárásait a költségvetési törvényjavaslat felsőházi tárgyalása során ismételten felvetette. A hercegprímás az 1935. március 20-i püspökkari értekezleten kívánatosnak tartotta, hogy „az idén már 300 éves Pázmány-egyetem katolikus jellegét a püspöki kar valamelyik tagja annak nevében is hangsúlyozza, esetleg annak kiemelésével, hogy ezt a jelleget a

20 A magyar katolikus i. m. I. 375.; Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. V. Bp. 1929. (Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 295., 320.; Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. VI. Bp. 1931. (Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 137.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. I. Bp. 1932. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 469., 473.; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. II. Bp. 1935. (Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 245., 395.; *Dr. Váli Ferenc*: Az Állandó Nemzetközi Bíróság ítélete a Pázmány Péter Tudományegyetem perében. [II.] Jogtudományi Közlöny 1934. 98.; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. Ms 4285/22.

tanári kar összetételének is mutatnia kellene”. Rott Nándor veszprémi püspök ennek megfelelően a felsőház június 21-i ülésén elhangzott felszólalásában az egyetem alapításának katolikus egyházi jellegét hangoztatva, szükségesnek ítélte, hogy „az egyetemen, mint önálló jogalanynak fokozottan kell ezen katolikus jellegét is, ezt a katolikus irányú autonómiát, lehetőleg az egyetem szervezetében és minden irányban kifejleszteni”. Elismerte, hogy „a protestánsoknak – csakis nekik – II. József császár rendelete szerint joguk van arra, hogy ők is professzorok legyenek az egyetemen, de [...] mégis csak nagy anomália volna, ha valaha a budapesti tudományegyetem bármelyik karán a katolikusok kisebbségbe juthatnának”. A következő évben Glattfelder Gyula csanádi püspök a felsőház június 19-i ülésén a püspöki kar nevében szükségesnek látta hangsúlyozni, hogy „az egyetem alapítványi jellegéből, ennek az alapítványi természetnek megfelelő konzekvenciák is folynak, amelyeknek az egyetem életében és összetételében is kifejezésre kell jutni [...] sérelemnek kellene minősíteni, ha Pázmány Péter Tudományegyetemén az illetékes tudományos fórumok által kellőképpen kvalifikált katolikus tudósok hátrányban részesülnének”. Az 1937. március 17-i püspökkari értekezleten Glattfelder azt az óhaját fejezte ki, hogy a következő költségvetési tárgyalás során Virág pécsi püspök „erélyes felszólalással sürgesse a vallás- és közoktatásügyi miniszternél az egyetem katolikus eredetének tiszteltetését olyképpen, hogy az egyenlő helyezések esetén a katolikus pályázók ne csak a protestáns vagy zsidó, hanem a katolikus világnézettel szembehelyezkedett, egyébként talán katolikusnak is anyakönyvezett (pl. szabadkőműves) pályázóval szemben is előnyben részesüljön”. A felsőház június 23-i ülésén ennek Virág püspök eleget is tett. Hóman még Glattfelder felszólalásával kapcsolatban a felsőház 1936. június 24-i ülésén azt válaszolta, hogy a tanszékek betöltésénél „természetesen az egyéni tudományos kvalitások vétetnek figyelembe. [...] Hogy a budapesti egyetem tanárai mind katolikusok legyenek, hogy minden katolikus tudós katedrához jusson, ezt nem tudom biztosítani, de azt, hogy a különb katolikus katedrához fog jutni, feltétlenül biztosítani tudom.”

E törekvések jegyében 1935-ben és 1936-ban kísérlet történt – immár másodszor – Marton Géának a római jogi tanszékre való kinevezése megakadályozására. A jogi kar nagy többséggel – 11:2 arányban – Marton Géza meghívását javasolta, Serédi azonban Marton szabadkőműves múltjára tekintettel arra akarta rábírni Hómant, hogy e tanszéket ne meghívás, hanem pályázat útján töltsék be, ezt azonban nem tudta elérni. A prímást egyesek arra kérték, hogy tartson ki álláspontja mellett (és akkor az egyik jogászprofesszor szerint „a katolicizmus egy igen veszedelmes közellenségtől szabadul meg”), Serédi azonban ez ügyben további lépéseket már nem tett, feltehetőleg azért, mert a kar tárgyilagos katolikus professzorai is Marton mellett foglaltak állást (aki sokkal jelentősebb tudományos munkássággal rendelkezett, mint a tanszékre számításba jöhető pécsi és szegedi professzorok), és így Marton 1937-ben kinevezést nyert. Rendkívül erélyesen lépett fel azonban a püspöki kar az egyetem elme- és ideggyógyászati tanszékének betöltése során. Az orvosi kar először 18:6 arányban a katolikus Miskolczy Dezső szegedi professzor meghívását javasolta, Hóman azonban pá-

lyázat kiírását tartotta indokoltnak. A beérkezett pályázatokat elbírálva a kar – többszöri szavazás után – első helyen aequo loco Miskolczyt és Benedek László debreceni professzort javasolta, az Egyetemi Tanács viszont Miskolczyt jelölte első helyen. Még az Egyetemi Tanács ülése előtt Serédi – Glattfelder kérésére – Miskolczy kinevezését ajánlotta Hómannak, végül is azonban a nagyobb tudományos munkássággal rendelkező – és politikai támogatást sem nélkülöző – református Benedek nyerte el a tanszéket.

A katolikus egyházi körök felháborodással fogadták e kinevezést, a katolikus sajtó éles hangú cikkeket közölt ez ügyben, és Glattfelder püspök is a sajtóban tiltakozott a kinevezés ellen. Maga a püspöki kar három alkalommal is foglalkozott e kérdéssel, az 1936. október 2-i értekezlet határozata alapján Serédi „komoly hangú” átiratot intézett a miniszterhez, azonosítva magát a csanádi püspök nyilatkozatával. Hóman erre csak 1937. április 21-én válaszolt, megismételte a tanszékek betöltésére vonatkozólag az előző évben a felsőházban kifejtett álláspontját, és közölte, hogy a konkrét esetben az Egyetemi Tanács által „mellékszempontokból” második helyen jelölt, „de ma – szakszerű tárgyi mérlegelésen alapuló legjobb meggyőződésemszerint – e szakma legkiválóbb magyar képviselőjének tekinthető jeles szaktudós neveztetett ki”. E válasz nem elégítette ki a püspöki kart, és az 1937. október 21-i konferencián kérte a prímást, hogy ezt szóbelileg közölje a miniszterrel. A fentiekből kitűnően a klérusnak a tanszékek betöltése során a katolikus pozíciók erősítésére irányuló törekvései – elsősorban Hóman határozott, az állami befolyás, az állami hatáskörök érvényesítését szándékozó, miniszteri működésére általában jellemző politikája következtében – nem vezettek eredményre.

A budapesti tudományegyetem katolikus jellegét – a professzori kinevezések mellett – a katolikus egyházi körök az egyetem 300 éves jubileuma során is igyekeztek hangsúlyozni. Ennek eredményeként – az anciennitás hagyományos elvét és gyakorlatát megsértve – a bölcsészkar nem kevesebb mint hét dékánuságot viselt protestáns tagjának mellőzésével Kornis Gyula személyében katolikus rektort választottak a jubileumi évre. Említést érdemel az is, hogy Serédi és Glattfelder tiltakozott a jubileummal összefüggésben felépítendő „neutrális” kollégium terve ellen, kívánatosnak tartva, hogy e kollégium vezetését a hittudományi karra bizzák. A kormányzat azonban politikai szempontból nem tartotta kívánatosnak az ünnepségek során az egyetem katolikus jellegének kiemelését. Az egyetem érdemeinek törvénybe iktatására vonatkozó törvényjavaslat képviselőházi tárgyalása során Petrovác Gyula kereszténypárti képviselő szükségesnek tartotta az egyetem katolikus jellegének a hangsúlyozását és aláhúzását. Kornis Gyula felszólalásában már óvatosabban fogalmazott, kiemelte ugyan az egyetem alapítványi jellegét, és csak magánvéleménynek minősítette Deák Ferenc nevezetes, az egyetem állami jellegére vonatkozó állásfoglalását. Petrovácshoz hasonlóan ő is rámutatott az egyetem katolikus eredetére, valamint arra, hogy az egyetemet részben a katolikus egyetemi alap tartja fenn, „de viszont óriási az államnak a hozzájárulása is”. „Ha az egyetem megőrzi a maga jogi személyiségét – mondta –, benne, mint jogi személyiségben, kétségkívül részben a katolikus jelleg domborodik ki, a katolikus egyetemi alapon keresztül. Hála Istennek min-

den felekezeti él nélkül az egész nemzet javára.” Hóman – kétségtelennek tartva ugyan az egyetem katolikus alapítását és alapítványának katolikus jellegét – azt hangsúlyozta, hogy „az egyetem 300 év múltán az egész nemzet egyetemévé lett”, és tagadta, hogy „akár a budapesti egyetemet csak katolikus, akár a debreceni egyetemet csak református egyetemnek lenne szabad tekinteni, mindkettő az egész nemzeté”.

A következő években a katolikus egyházi köröknek a tanszékek betöltésével kapcsolatos tevékenysége csak néhány katolikus szakembernek a „támogatására” korlátozódott (elsősorban a szegedi egyetem esetében), ami az egyetemi tanári kinevezések során az igen gyakori protekciót figyelembe véve, nem volt különösebben feltűnő. A budapesti egyetem katolikus jellegét már alig hangoztatták, és amikor ez az Országgyűlésben 1940-ben ismét felmerült, Hóman az eddigieknél egyértelműbben foglalt állást ezzel kapcsolatban. A képviselőház közoktatásügyi bizottságának október 12-i ülésén kifejtette, hogy az egyetem „katolikus alapítású, katolikus alapítvány az egyetemi alap, de a katolikus jelleg a tanárok kiválasztásában, a diákok felvételénél és semminemű más szempontból nem érvényesül. [...] Az egyetem teljesen állami kezelésbe vétetett 1848 óta.” A felsőház október 16-i ülésén pedig azt mondta, hogy az egyetem „alapításában, bizonyos külsőségeiben és bizonyos szertartásaiban ma is katolikus egyetem [...], de lényegében mégis állami egyetem, mert az 1848-as törvényekkel az állam, illetőleg a kultuszminiszter fennhatósága alá rendeltetett”.²¹

Hittudományi karok, teológiai oktatás

A budapesti tudományegyetem katolikus hittudományi karán a fő kérdés e korszakban a tanulmányi idő alakulása és ezzel összefüggésben a curriculum módosítása volt. A püspöki kar 1925. március 18-i értekezletének határozata szerint

21 ELTE L 1656/1934–35. B K; A magyar katolikus i. m. II. 18–19., 68., 101., 126., 133–134., 138–139., 147.; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója I. Bp. 1935. (Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 51–56., 61–63.; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. I. Bp. 1936. (Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 124–125., 538–539., 609.; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. II. Bp. 1937. (Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 18–19., 251., 320.; Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. I. Bp. 1940. (Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai) 433.; EPL Serédi Cat. 41 3557/1933., 4092/1935., 1368/1936., 2458/1936., 1426/1937.; MOL K 510 A közoktatásügyi bizottság 1940. okt. 12-i ülése jkv.; MOL K 636 20278/1936.; Mi történt a Pázmány-egyetemi kinevezések körül? Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök nyilatkozata. Nemzeti Újság 1936. aug. 4. 7.; Mellőzés és sérelem. Nemzeti Újság 1936. aug. 5. 1–2.; Nagy radikális és szociáldemokrata helyeslés kíséri a kultuszminiszter nyilatkozatát. Nemzeti Újság 1936. aug. 6. 2.; A magyar katolicizmus újabb sérelme. – Ismét egy protestánst neveztek ki katolikus helyett a Pázmány-egyetem tanárának. – Mit ígért a kultuszminiszter és hogyan tartották be ezt az ígéretet? – A csanádi püspök erélyes tiltakozása. – A Szív 1936. aug. 15. 1–2.; *Ladányi A.*: A gazdasági válságtól a háborúig i. m. 100–105.

„a tanulmányi rendet úgy kell beosztani, hogy a teológia fő tárgyai már a negyedik évig bezárólag előadassanak” (ami gyakorlatilag a képzési idő 4 évre való leosztását jelentette volna). A kar tagjainak többsége ezzel kapcsolatban május 4-i ülésén „a mai öt éves tanfolyam legfontosabb tárgyainak négy évre való összevonását teljesen lehetetlennek, célszerűtlennek és a Codex 1365. kánonjába ütközőnek” tartotta. (A *Codex Iuris Canonici* e kánonja ugyanis hatéves tanulmányi időt – két éves filozófiai és négy éves teológiai képzést – írt elő.) A kar ennek megfelelően szükségesnek látta a hatéves képzés bevezetését, s a dékán a kari állásfoglalást a hercegprímással közlő felterjesztésében kérte a püspöki kar elvi hozzájárulását a tanulmányi idő 6 évre való kiterjesztésének előkészítéséhez. A püspöki kar azonban október 14-i ülésén úgy foglalt állást, hogy „a tanulmányoknak 6 évre való beosztását nem helyesli, és előbbi utasításához ragaszkodik”.

A kar ennek ellenére az 1926/1927. tanévben megkezdte a 6 éves képzés előkészítését. Csernoch halála és a Szentszék direktíváit jól ismerő Serédi kinevezése után azonban módosult a püspöki kar véleménye. A fakultás újabb, a tanulmányi idő 6 évre emelésére és két új tanszék felállítására vonatkozó felterjesztésével kapcsolatban a püspöki kar 1928. október 10-i ülésén már úgy határozott, hogy „a fontos kérdés megtárgyalására” a csanádi püspök vezetésével háromtagú bizottságot küld ki. A következő évben, az október 25-én tartott püspökkari értekezleten Glattfelder javasolta, hogy a püspöki kar tegye magáévá a fakultás március 4-i, a 6 éves képzés életbeléptetésére irányuló határozatát, és ehhez a konferencia hozzájárult azzal, hogy a túlterhelés kerülésére és a tanítás gyakorlati kívánalmaira a hercegprímás a püspöki kar nevében a fakultást figyelembe vevően fogja.

Magasabb követelményeket támasztott a teológiai képzéssel szemben XI. Pius 1931. május 24-i, a katolikus egyetemek és a teológiai fakultások tudományos működését szabályozó *Deus scientiarum Dominus* kezdetű konstitúciója és az ahhoz csatolt *Ordinationes*. Ez a tanulmányi időt hét évre emelve a tudományos képzést helyezte előtérbe, a lelkipásztori tevékenységre való felkészítést meglehetősen háttérbe szorítva. Baranyay Jusztin professzor a szentszéki előírásokat ismertetve megállapította, hogy azok alapján „az egyházi tudományok egyetemei és karai a jövőben a gyakorlati szempontoktól nem zavart, tiszta tudománynak lesznek a fellegvárai”, a püspöki szemináriumok pedig „legyenek lelkipásztori szakiskolák”. Az 1931. október 14-i püspökkari értekezleten a hercegprímás közölte, hogy az *Ordinationes* tervezetében római látogatása során sikerült néhány, „magyar szempontból kívánatos” változtatást eszközöltetnie, és a püspöki kar felhívta a fakultást a konstitúció és a rendelet végrehajtására vonatkozó javaslat tételére.

A hittudományi kar válaszul közölte, hogy a meghatározott szigorlati rendet meg fogja valósítani, a tantárgyaknak a három ciklus szerinti beosztása, különösen az első két évnek a filozófiai stúdiumokra való fordítása azonban nehézségekbe ütközik, és a még Klebelsberg által megígért két új tanszék szervezésére a gazdasági válság körülményei között nem került sor, s így tovább tárgyalja e kér-

dést. A püspöki kar 1932. március 16-i határozata szerint a fakultást figyelmeztetni kell, hogy „a tanulmányi rend megállapításánál úgy a tudományos, mint a pasztorációs érdek szem előtt tartandó”.

A karon az 1932/1933. tanévben megindult a 6 éves képzés, és a fakultás elkészítette az új tanulmányi szabályzatot, amelyet a primás továbbított Rómába a *Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus*-nak. A kongregáció azonban azt nem fogadta el, szorosabb alkalmazkodást kívánva a pápai konstitúcióhoz és az Ordinationes-hez, a hétéves képzés keretében kétéves filozófiai és ötéves teológiai oktatást tartva szükségesnek. Serédi ez ügyben ismételten tárgyalásokat folytatott Rómában, ismertette a speciális magyar viszonyokat, és végül a kongregáció elnöke kijelentette, hogy amíg a kívánt hétéves tanulmányi idő nem valósítható meg, inkább megengedhető a kétéves filozófiai és négyéves teológiai képzés, mint azok együttes oktatása, a doktori értekezés elkészítésére szolgáló hetedik év pedig az egyetemen kívül is eltölthető (és a doktori fokozat megszerzését nem szándékozó 6 év alatt fejezhetik be tanulmányaikat). A kar 1935 októberében – a hercegprimás útján – hatéves diszpenzációt kért a *Deus scientiarum Dominus* előírásainak érvényesítésére. Angelo Rotta nuncius azonban 1936. április 1-jén közölte a dékánal a kongregáció elutasító válaszát. A legnehezebb kérdés a hétéves képzés bevezetése volt (a nuncius azt javasolta, hogy Serédi közeli római útja során erről folytasson tárgyalást a kongregációval). A kongregáció egyúttal sürgette a fakultás részletes statutumának kidolgozását. Többéves munka után ez végül is 1938 novemberében készült el, és azt a hercegprimás még abban az évben felterjesztette Rómába – a kongregáció részéről arra azonban nem érkezett válasz. Ezért az oktatás az 1933-ban elkészített tanulmányi és vizsgaszabályzat szerint folyt, 6 éves képzés keretében.

A püspöki kar ismételten hangsúlyozta a tudományos képzés mellett a pasztorációs érdekek tekintetbe vételét (hivatkozva arra, hogy az egyházmegyéknek elsősorban lelkipásztorokra van szükségük). Említést érdemel az is, hogy az 1932. október 19-i püspökkari konferencián felmerült a hittudományi karon folyó oktatás intenzív egyházi ellenőrzésének kívánalma, amelyre a hercegprimás azt válaszolta, hogy „módot fog keresni az alkalmas ellenőrzésre”.

A tanulmányi idő 6 évre való kiterjesztése és a fakultás néhány kiemelkedő professzorának – Aistleitner Józsefnek, Schütz Antalnak, majd az 1942-ben ki-nevezett Horváth Sándornak – a működése a képzés színvonalának emelkedését eredményezte. A kar tudományos fejlődését tükrözte az 1934-ben megindított *Theologia* című folyóirata is.²²

Az előzőekben már említés történt a pécsi tudományegyetemen katolikus hittudományi kar szervezésének tervéről és annak megghiúsulásáról. Az 1920-as

22 A magyar katolikus i. m. I. 150., 160., 232., 278., 375., 415–417., 443., 500–501., II. 27–28., 150–151.; Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Levéltára. 1.a. 1925. máj. 4-i, 1929. márc. 4-i, 1935. okt. 11-i és 1938. nov. 21-i ülés jkv.; *Baranyay Jusztin*: Az egyház egyetemi törvénye. *Theologia* 1(1934) 42–43.; *Hermann Eged–Artnér Edgár*: A Hittudományi Kar története. 1635–1935. Bp. 1938. 537–542.

évek végén ismét felvetődött egy második teológiai fakultás létesítésének kérdése: Klebelsberg 1928 végén közölte a csanádi püspökkel, hogy a szegedi egyetemen katolikus teológiai kar szervezését tervezi, amelyen az oktatást a jezsuita rend látná el. Glattfelder erről rövidesen előszóban tájékoztatta a prímást, aki azonban aggodalmát fejezte ki a tekintetben, hogy a tervezett fakultás a budapesti egyetem hittudományi karának hallgatóit elvonná, sőt talán létét is kockáztatná. Glattfelder igyekezett meggyőzni a prímást aggodalmának alaptalanságáról, Serédinek azonban továbbra és aggályai voltak e kar szervezésével kapcsolatban, és 1930 elején közölte a jezsuita rend tartományi főnökével, hogy nem pártolja a fakultás létesítését. Glattfelder 1930. február 11-i levelében ismét megkísérelte Serédi aggodalmainak eloszlatását, írásban is kérve őt, hogy „méltoztassék a terv megvalósítása számára magas befolyását biztosítani”. A prímás február 23-i válaszában leszögezte, hogy továbbra is ellenzi e fakultás létesítését, az nemcsak elvonná – legalábbis részben – a budapesti kar növendékeit, de hamarosan olyan mozgalom indulna meg a parlamentben, amely költségkímélés címen a katolikus teológiai fakultások számát ismét egyre kívánná redukálni, és az Szegeden működne, a budapesti egyetem pedig „neutrális” lenne, „katolikus jellegének úgyszólván egyetlen emléke: a kat. teológiai fakultás is eltűnnék”. Bíró Ferenc rendfőnök, valamint Glattfelder további erőfeszítéseket tett a prímás véleményének megváltoztatására, de sikertelenül. Foglalkozott e kérdéssel az 1930. március 4-i püspökkari értekezlet is; többen – különösen az egri érsek – támogatták a kar szervezését, a jegyzőkönyv eredeti szövege szerint a püspöki kar „a szegedi fakultás felállítása mellett foglal állást”. A módosított szöveg azonban azt tartalmazta, hogy: „A püspöki kar jelenlevő tagjainak többsége nem emel kifogást a szegedi theol. kar létesítése ellen.”

E fakultás szervezésének kérdése ezután lekerült a napirendről, Glattfelder ugyan ez ügyben kánonjogilag a Szentszékhez fordulhatott volna, de – mint Bíró rendfőnöknek írta – „tisztában kell lennünk Őeminentiája személyes súlyával akár idehaza, akár Rómában”. Serédi érvei egyébként valóban nem voltak meggyőzőek, elutasító álláspontja valószínűleg a Szentszéknek a teológiai fakultásokra vonatkozó véleményével is összefüggött.

1940 őszén ismét felvetődött, hogy a szegedi egyetemen katolikus hittudományi kart állítsanak fel. Ezt – a püspöki hittudományi főiskola egyetemi fakultássá alakításával – a Szeged-Alsóvárosi Egyházközség javasolta szeptember 24-i kiáltványában és szeptember 29-i memorandumában, amelyet a város törvényhatósági bizottsága is támogatott. Reibel Mihály ennek érdekében szólalt fel a képviselőház október 11-i, valamint a közoktatásügyi bizottság október 12-i ülésén is. Hóman azonban ezt határozottan ellenezte, hivatkozva a hercegprímással már régebbi idő óta arról folytatott tárgyalásaira, „hogy a ma túlságosan szétszórt teológiai oktatás terén valami centralizáció következék be”. (Megjegyzendő, hogy Klebelsberg már 1929 januárjában felhívta a figyelmet a hittudományi főiskolák túlzott számára; akkor 13 érseki, püspöki és szerzetesrendi főiskola működött. Számuk 1937/1938-ig egy püspöki és nyolc szerzetesrendi főiskola létrejöttével 22-re nőtt.) A közoktatásügyi bizottság ezért elvetet-

te e kar szervezésére vonatkozó javaslatot, amelynek egyébként sem volt sok realitása.²³

A református teológiai tanárok már az 1920-as évek elején elkészítették az új tanulmányi és vizsgálati rendet, amelyet az egyetemes konvent 1924. május 20-i ülésén hagyott jóvá. Az új tanterv a *Biblia* alapos megismerését állította előtérbe, és kötelező tárggyá tette az apologetikát, a filozófiai enciklopédiát, valamint a valláslélektant. A tanulmányi idő 5 évre történő felemelését azonban a konvent, az egyházkerületek véleménye alapján „a jelen viszonyok közt” nem tartotta szükségesnek. A teológiai akadémiák tanárai az 1930-as években ismételtelen állást foglaltak az 5 éves képzés mellett, figyelembe véve azt a körülményt is, hogy a katolikus hittudományi karon a 6 éves képzés bevezetésével a református teológiák inferiális helyzetbe kerültek. A teológiai akadémiák tanárai 1933. február 3–4-i és 1934. február 1–2-i konferenciájukon is javasolták az 5 éves képzésre való áttérést, azt „elengedhetetlenül szükségesnek” tekintve. Az egyetemes konvent azonban 1934. április 17-i ülésén úgy határozott, hogy „bármennyire óhajtottának, szükségesnek és üdvösnek tartaná a teológiai tanfolyam öt évre emelését”, ez idő szerint kénytelen annak megvalósításától eltekinteni, minthogy ugyanazon ülésen a végzett teológusok számára kötelező jelleggel előírta a tanítói oklevél megszerzését. A konvent csak 1939. április 21-i ülésén járult hozzá a tanulmányi idő felemeléséhez, majd 1940. április 18-i ülésén elfogadta az új tanulmányi rendet. Ez célul tűzte ki – részben a felvételek során, részben az I. év végén minősítő vizsga bevezetésével – a jobb kiválasztást, kiterjesztette a szemináriumi oktatást, a kétéves segédlelkészi gyakorlat pedig a zsinat határozata alapján egy évre csökkent.

Az 1930-as évek közepén a református folyóiratok hasábjain élénk vita folyt a teológiai oktatásról, amelynek fő kérdése az elméleti-tudományos képzés és a gyakorlati lelkészképzés viszonya volt. A cikkírók többsége a gyakorlati lelkészi munkára való megfelelő előkészítést hiányolta. Mint Muraközy Gyula írta: „Lelki fegyverzetének hiányát majd minden lelkipásztor kesergi. Szemrehányást tesz főiskolájának, amely dárdával bocsátotta el gépfegyveres korunkban.” Ravasz László püspök a budapesti teológiai akadémia 1935. június 14-i évváró ünnepélyén azt emelte ki, hogy „a teológiai képzés sohasem ismeretközlés, hanem a lelkipásztori lelkület kialakítása”, de arra is rámutatott, hogy „lelkipásztor csak az lehet, akinek speciális és elegendő teológiai tudása is van”, Révész Imre pedig a

23 EPL Serédi Cat. 41 1062/1930., 3443/1932.; Szeged-Csanádi Püspökség Levéltára 60/1930.; A magyar katolikus i. m. I. 310–311.; *Szögi László*: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. In: Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken. A Nemzetközi Egyetemtörténeti Bizottság Magyar Nemzeti Bizottsága és az Egyháztörténeti Műhely által 1990. február 23-án tartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. Ujváry Gábor. Bp. 1991. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 13.) 29–31., 39.; MOL K 636 36750/1941.; MOL K 510 A közoktatásügyi bizottság 1940. okt. 12-i ülés jkv.; *Mester János*: Állítsuk fel a II. katolikus hittudományi kart! Szegedi Új Nemzedék 1940. nov. 10. mell.

4 éves oktatás keretei között a kettős feladat megvalósításának nehézségeire tekintettel „kétféle lelkészi kategória” képzésének lehetőségét vetette fel.

A harmincas években ismétlődően felmerült a „lelkész túltermelés” problémája; e kérdéssel az egyetemes konvent több alkalommal is foglalkozott, és 1935. május 1-jei ülésén a négy intézményben az I. évre felvehető hallgatók számát 66 főben maximálta. Ezzel összefüggésben felvetődött az is, hogy a csökkenő hallgatólétszám képzéséhez szükséges-e három teológiai akadémia fenntartása, több javaslat is született azok összevonására, az egyház vezető testületei azonban e kérdéssel nem foglalkoztak. (Az 1940-es évek elején azután, a változó viszonyok között már lelkészhiány keletkezett.)

A református teológiai akadémiákon, illetve a debreceni egyetem hittudományi karán különböző teológiai irányzatok voltak képviselve. A budapesti teológiai akadémián a Sebestyén Jenő nevével fémjelzett „történelmi kálvinizmus”, a lényegében Kuyper tanítását követő, szigorú református egyházi irány dominált, de Victor János személyében a belmissziós, az „általános keresztyén” teológiának is jelentős képviselője volt az akadémián. A debreceni hittudományi fakultás professzorainak többsége a „hitvallásos” teológiai ortodoxia alapján állt, de a belmissziós, általános keresztyén irányzatnak, az 1940-es évek elejétől pedig a barthianizmusnak is voltak hívei. E kar tanárai közül sokoldalú tudományos munkásságával Révész Imre és Makkai Sándor, pedagógiai tevékenységével pedig Csikesz Sándor emelkedett ki. A pápai és a sárospataki teológiai akadémián a barthi dialektikai teológia hatása érződött. A pataki kollégium közigazgatójának az 1933/1934. tanévről szóló jelentése szerint: „Teol. akadémiánk hazánkban mindig azok közé tartozott, amelyik kész volt kitárni kapuit az egészséges és friss szellemi áramlatok előtt. Újabban mindig hangsúlyozzák, hogy a teológia legyen az élet teológiája.” A liberális teológiának – Zoványi Jenőnek lelkészi jellegétől megfosztása és nyugdíjaztatása után – e korszakban már nem volt talaja a református teológiákon; a teológiai tanárok 1934. februári konferenciája „örömmel állapította meg, hogy a lelképásztori nevelésben a múlt század liberalizmusával szemben a teológiai főiskolákon ma már mindenütt a tiszta református hitvallásos irányzat jut kifejezésre”²⁴

Az evangélikus hittudományi kar e korszakban a lassú fejlődés képét mutatta, jóllehet a 4 éves tanulmányi idő itt is korlátozta a képzés eredményességét. Az

24 MRJ 1924. évi május 20–21. 97–98., 141–157.; MRJ 1934. április hó 17–18. 151–152.; MRJ 1935. május hó 1–2. 119–130.; MRJ 1940. évi április hó 17–19. 266–268., 532–553.; MRJ 1941. évi május hó 6–8. 248., 264–266.; *bpi*: Teológiai tanárok konferenciája. Református Élet 1934. 60.; Figyelő. Református Élet 1934. 289.; *Muraközy Gyula*: Nincs itt baj a lelkész képzés körül? Református Élet 1934. 352.; *Dr. Révész Imre*: Gépfegyver és dárda. Református Élet 1935. 51. *Muraközy Gyula*: Milyen lelképásztorokat várunk? Református Élet 1935. 174–175.; *Publius*: Tanszék és hitvallás. Magyar Kálvinizmus 1(1934) 177–178.; *Dr. Ravasz László*: Néhány szó a lelkész képzésről. Magyar Kálvinizmus 2(1935) 57–61.; *Vasady Béla*: A lelkész képzés reformja. Debrecen, 1940.; A Budapesti Református Theológiai Akadémia története. 1855–1955. Szerk.

evangélikus egyház 1936. október 29-i közgyűlése „sürgősen szükségesnek” tartotta a lelkészképzés átfogó, organikus reformját, s felhívta a teológiai fakultást a részletes tanulmányi és vizsgálati szabályzat kidolgozására. Ez csak az 1940-es évek elején készült el, és azt az egyetemes teológiai bizottság 1941. február 25–26-i ülésén tárgyalta meg. A reformtervezet a tanulmányi idő 5 évre való kiterjesztését javasolta, a képzés curriculumában a filozófiai stúdiumok oktatásának kibővítését, a bibliai nyelvek alaposabb elsajátítását, a teljes Szentírásra vonatkozó collegium biblicum kötelezővé tételét, a jelenkor szellemi, társadalmi, politikai és gazdasági élete fő kérdéseinek megismertetését, a szemináriumi oktatás továbbfejlesztését, valamint a *Teológus Otthon*nak gyakorlati lelkészképző intézetté való átszervezését irányozta elő. Az 1943. december 3-án tartott egyetemes közgyűlés elvileg elhatározta a tanulmányi idő 5 évre emelését, és felhívta a kart, tegye meg az előkészületeket ennek „kellő időben való gyakorlati megvalósítására”. Az 5 éves képzés bevezetésére azonban csak a háború után, 1947-ben került sor.

A hittudományi kar tanárai a konzervatív, hitvallásos teológiai irányzatot követték. Mint Kiss Jenő professzor 1943-ban a fakultás két évtizedes történetére visszatekintve megállapította: „A hittudományi kar megalakulásától fogva a bibliai, hitvallási irány hűséges képviselője [...] Ez a szilárd alap tette lehetővé, hogy a különböző külföldi teológiai irányzatok az evangélium próbakövéhez mérve kerülhettek a hallgatóságához. Érdeklődéssel vette számba a húszas évek nagy teológiai fordulatát, Barth Károly dialektika teológiáját, de nem hódolt meg rendszerének. Figyelte az antiszemitizmus nemzetközi terjedését és ennek teológiai téren való lecsapódását, de nem ejtette el az ószövetséget. Nyomon kísérte a népi és faji kereszténységre vonatkozó felfogás fejlődését, de nem volt hajlandó a keresztyénség univerzalizmusáról lemondani s mondjuk a pogány magyar elődök vallási világába elmerülni [...] Ezt az irányt igyekszik megőrizni a jövő számára is”.²⁵

Pap László–Bucsay Mihály. Bp. 1955. 106–131.; *Török István*: A mai magyarországi református teologia helyzetképe. *Theológiai Szemle* 18(1942) 28–37.; *Czeglédy Sándor*: Teológiai áramlatok a Debreceni Kollégium történetében. *Theológiai Szemle* 31(1988) 321–327; *Bolyki János–Ladányi Sándor*: A református egyház 1918–1948 között. In: A magyarországi református egyház története. 1918–1990. Tanulmányok. Szerk. Barcza József–Dienes Dénes. Sárospatak, 1999. (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai 4.) 33–34.; *Dr. Mátyás Ernő*: III. Közigazgatói jelentés az 1933/34. iskolai évről. In: A Sárospataki Ref. Főiskola teol. akadémiai és gimnáziumi értesítője az 1933–34-ik iskolai évről. Összeáll. Dr. Mátyás Ernő–Novák Sándor. Sárospatak, 1934. 18.

25 MEJ 1936. október hó 29. 24.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1943. évi december hó 3. napján Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1943. 8.; *Dr. Kiss Jenő*: Visszapillantás a magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának húsz éves történetére. (1923–1943). Pécs, 1943. (A magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem 1942–43. tanévi irataiból) 18–20.; *Fabiny Tibor*: Evangélikus Teológiai Fakultás Sopronban, 1923–1950. In: Hittudományi fakultások i. m. 84–91.

Hittudományi előadások, diákpasztoráció

Végezetül röviden foglalkoznunk kell az egyházaknak az egyetemi-főiskolai hallgatók számára hittudományi előadások rendszeresítésére, valamint lelkigondozásuk megszervezésére irányuló törekvéseivel.

A katolikus világi hallgatók számára hittudományi előadások tartásának kérdése már az 1920-as években felmerült. Az *Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség* – a hittudományi kar tanárait is bevonva – 1926 őszén másfél hónapos hittudományi kurzust rendezett. A püspöki kar 1930. március 3-i értekezletén a kalocsai érsek javasolta a középiskolai tanárjelöltek hittudományi képzésének bevezetését. A püspöki kar ennek megvizsgálásával a váci püspököt bízta meg, aki az 1930. november 6-i konferencián azt jelentette, hogy információja szerint a középiskolai tanárképző intézetben ez megvalósítható volna, és remélhető ehhez a szükséges miniszteri engedély is. A püspöki kar e kérdés további tanulmányozására a csanádi püspököt kérte fel azzal, hogy „a kötelező vallásoktatás volna kívánatos”. Glattfelder 1931. március 2-i jelentésében közölte a prímással, hogy a budapesti középiskolai tanárképző intézet ügyvezető igazgatójának véleménye szerint nem lehetséges a hittudományi előadásoknak a tantervbe való beillesztése, minthogy az intézet csak a gyakorlati tanárképzés igényeinek megfelelő előadásokat tarthat, világnézeti jellegűeket nem. Ezért a püspök azt javasolta, hogy a budapesti egyetemen a hittudományi kar tanárai tartsanak ilyen előadásokat valamennyi kar hallgatói számára, és ezeknek látogatását kellene a tanárjelöltek számára „minden morális befolyással” szorgalmazni. A püspöki kar 1931. március 18-i ülésén ezt tudomásul vette. A budapesti tudományegyetemen egyébként az 1930/1931. tanévben már tartottak ilyen előadásokat, Pécssett pedig az egyetem katolikus hallgatói számára Vargha Damján heti egyórás hittudományi kurzust indított a Maurinumban. A budapesti tudományegyetemen a későbbiekben is, az 1930-as évek végéig többnyire Schütz Antal professzor tartott hittudományi tárgyú előadásokat, majd néhány éves szünet után, az 1942/1943-i tanév II. félévétől a bölcsészeti karon katolikus, református és evangélikus „közérdekű” vallási tárgyú előadásokat egyaránt hirdettek.

A katolikus hallgatók körében a pasztoráció feladatát az egyetemi hitszónok látta el. Három intézményben – a budapesti és a pécsi tudományegyetemen, valamint az egri jogakadémián – volt a vasárnapi ifjúsági istentiszteleteken a szentmisét tartó hitszónok. Közülük Tóth Tihamér, a hittudományi kar professzora emelkedett ki, akinek – Szántó Konrád egyháztörténeti munkáját idézve – „eredeti, korszerű, lebilincselően érdekes és a rádión keresztül is közvetített beszédei minden vasárnap szenzációt jelentettek”. Ezért a budapesti egyetemi templomban tartott szentmiséken mind több egyetemen kívüli hívő vett részt (miközben az 1930-as évek elejétől azokon már egyre kevesebb egyetemista jelent meg).

A református hallgatók lelkigondozását 1934-ig ténylegesen a *Soli Deo Gloria Szövetség* (= SDG) végezte. Az egyetemes konvent 1931. április 17-i ülésén úgy határozott, hogy „az egyetemi és más főiskolai ifjúság vallásos és egyhá-

zias szellemben való vezetését közoktatásügyi és nevelési feladatnak tekinti”, és utasította a missziói bizottságot, hogy „e nagy fontosságú feladat rendszeres teljesítésére – egyetemi (főiskolai) istentiszteletek tartásával, bibliaórák szervezésével és az ifjúságnak egyháztársadalmi munkában foglalkoztatásával – [...] tervezetet készítsen”. Két év múlva, 1933. április 30-án az SDG azt javasolta, hogy a Szövetség főttkári munkakörét betöltő missziós lelkészét – Kiss Sándort – az egyetemes konvent saját missziós lelkészének nyilvánítsa. Ez rövidesen meg is valósult: a konvent 1934. április 17-i ülésén a középiskolai és a főiskolai ifjúság lelkigondozását a missziói bizottság hatáskörébe utalta. A VKM a konventi főiskolai missziós lelkész részére fizeteskiegészítő államsegélyt biztosított, és a kitűnő képességű Kiss Sándor 1934 második felében meg is kezdte a működését. 1935-től azonban két évig külföldi tanulmányúton volt, ami a főiskolai missziós munkában nagyfokú visszaesést jelentett. Visszaérkezése után az SDG-vel – amelynek 1937/1938-ban az elnöke volt – szorosan együttműködve és jórészt annak szervezeti keretei között széles körű és eredményes tevékenységet fejtett ki: egyetemi istentiszteleteket tartott, bibliaköröket szervezett és vezetett, virágvásárnapi és nyári konferenciákat szervezett, továbbá a budapesti SDG-ben és a kollégiumokban folytatott munka mellett a vidéki egyetemeket és főiskolákat is meglátogatta. (1940-ben pl. 79 alkalommal végzett vidéki látogatást.)

A budapesti evangélikus hallgatók számára – az egyetemes felügyelő kezdeményezésére – 1933-tól tartottak istentiszteleteket, ugyanő az 1933. október 26-i egyetemes közgyűlésen elhangzott jelentésében e hallgatók lelkigondozására külön lelkész beállítását tartotta kívánatosnak, majd 1935-ben e feladat ellátására Szuchovszky Lajos vallástanárnak, a *Budapesti Egyetemi Luther Szövetség* elnökének adott megbízást. Szuchovszky e munkakörében az 1930-as évek végéig működött, egyetemi istentiszteleteket tartott, és a Luther Szövetség keretében bibliaköröket szervezett.

1935-ben a volt Szent Imre-kollégistákat tömörítő *Szent Imre Szenátus* – a *Pázmány Péter Tudományegyetem* 300 éves évfordulójával is összefüggésben – a hallgatók lelkigondozásának, valláserkölcsei nevelésének előmozdítása és az egyetem katolikus jellegének a kidomborítása érdekében két egyetemi kápláni állás szervezését javasolta. Ezt a hercegprímás és az Egyetemi Tanács is támogatta, s a következő évben egy, utóbb egyetemi lelkésznek nevezett egyetemi káplán meg is kezdte a működését.²⁶

26 A magyar katolikus i. m. I. 301., 328., 363., II. 101–102.; Szeged-Csanádi Püspökség Levéltára. 620/1930.; *Strecke Ernő*: Világi főiskolásaink hittudományos képzettsége. Magyar Kultúra 11(1924) 405–415.; *Dr. Tiefenthaler József*: Egyetemi hittudományi kurzus világiak számára. Magyar Kultúra 13(1926) 533–534.; *Péterffy Gedeon*: Tóth Tihamér. Élet- és jellemrajz. Bp. 1940. 83–101.; *Szántó Konrád O. F. M.*: A katolikus egyház története. II. Bp. 1985. 602–603.; *Mózessy Gergely*: Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 20. század első felében. A katolikus egyetemi lelkészségek története. Bp. 1997. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből)

1937. december végén a dunántúli evangélikus egyházkerület a VKM-től egyetemi-főiskolai lelkészi állások szervezését kérte, ezt azzal indokolva, hogy „ma minden ki nem próbált új eszmeáramlat elsősorban az ifjúságot iparkodik a maga befolyása alá vonni”, és más erkölcsi veszélyek is leselkednek az egyetemi és főiskolai ifjúságra. (Ez idő tájt valóban növekedett a szélsőjobboldali politikai erők befolyása, a szélsőséges politikai nézetek hatása az egyetemi ifjúság sorai-ban.) E beadványt a VKM valamennyi egyetemnek megküldte véleményezésre. Az egyetemek véleménye megoszlott e kérdésben: egyesek nem tartották célszerűnek az egyetem szervezeti keretei között lelkészi állások létesítését, mások elvileg helyeselték a javaslatot, anyagi-pénzügyi okokra hivatkozva azonban egyelőre nem láttak lehetőséget a megvalósítására.

Az egyetemi-főiskolai lelkésziségek csak az 1940-es évek elején jöttek létre, túlnyomórészt a fővárosban, és először a protestáns egyházak szervezésében. A református egyetemes konvent elnöksége már 1939 novemberében foglalkozott egy második, a budapesti hallgatók lelkigondozásával megbízandó főiskolai lelkész alkalmazásának kérdésével, majd ismételt tárgyalások után olyan megoldás született, hogy e lelkészi állást a budapesti református egyházmege szervezte meg. E lelkészi állásra Kiss Sándort választották meg (akit a VKM államségélyben részesített). Ő továbbra is az SDG-vel szoros kooperációban – 1942–1943-ban egyébként e szövetség folyóiratának a szerkesztője volt – sokoldalú, intenzív tevékenységet folytatott. Vasárnaponként egyetemi istentiszteletet tartott, eleinte 80–120 hallgató részére, számuk fokozatosan emelkedett, és az 1943/1944. tanév második félévében – amikor az istentiszteletekre már a Kálvin téri templomban került sor – azokon a budapesti református hallgatóknak mintegy a fele rendszeresen részt vett. Valamennyi egyetemen és főiskolán csendesnapokat rendezett, és igyekezett kiterjeszteni az SDG-ben és a *Pro Christo*-ban folyó bibliaköri munkát (de eziránt csökkenő érdeklődés mutatkozott). Egyéni lelkigondozás céljából gyakran felkereste a kollégiumokat. Különösen jelentős munkát végzett a konferenciákon: az SDG *Kabay Márton Köre* 1941. február 15–22-i, a népi írók részvételével tartott, irodalmi és társadalmi kérdéseket megvitató konferenciájának egyik szervezője volt (bevezetőjében hangsúlyozta a paraszt, munkás és értelmiségi ifjúság találkozájának fontosságát), majd az SDG június 29–július 6-i konferenciájának lelkészi feladatait végezte. 1943. június végén a balatonszárszói SDG főiskolás konferencia elnöke volt, ezt követően a balatonszárszói valláspedagógiai konferencia titkári teendőit látta el. Augusztus második hetében az ugyanott tartott bibliai konferencián vett részt, majd az

17.) 20–33., 78–80., 93–94., 125–130.; MRJ 1931. április 15–17. 263.; MRJ 1933. május 2–5. 336–337.; MRJ 1934. április 17–18. 36–37., 49.; MRJ 1935. április 17–18. 46–47.; MRJ 1936. május 6–7. 33.; MRJ 1937. május 3–4. 75–76.; MRJ 1938. április 27–28. 37–38.; MRJ 1939. április 19–20. 33.; MRJ 1940. április 17–19. 66.; MRJ 1941. május 6–8. 48–49.; MEJ 1933. november hó 10. 17.; MEJ 1934. október hó 26. 15.; MEJ 1935. november hó 15. 19.; MEJ 1936. október hó 29. 15–16.; MEJ 1938. november hó 12. 13.

SDG sajtótáborát vezette, végül augusztus 22–29. között a nevezetes balatonszárszói *Magyar Élet*-tábor „spirituális irányítását” végezte. Kiss Sándor egyébként a református egyház ifjúsági munkájának, a diákmisszióknak kérdéseivel több könyvében is foglalkozott; a fő feladatnak az új magyar református értelmiség kinevelését, a presbiteri utánpótlás biztosítását tekintette. Ő tartotta az említett bölcsészkar előadásokat is.

Kiss Sándor helyett a konvent elnöksége 1942. március 1-jei hatállyal Vatai Lászlót nevezte ki konventi főiskolás lelkésznek (aki 1940-től már megbízott főiskolai lelkészként dolgozott). Tevékenysége elsősorban a vidéki felsőoktatási intézmények református hallgatóinak lelkigondozására irányult, de aktívan részt vett a balatonszárszói konferenciákon is. Munkája során bibliaköröket vezetett, istentiszteleteket tartott, csendesnapokat szervezett. Az egyetemi-főiskolai ifjúság világnézeti-politikai helyzetét jól ismerte, és jelentéseiben rámutatott a vidéki egyetemi hallgatók közömbösségére, visszahúzódására, ami megnehezítette a körükben végzett munkát. Igen fontosnak tekintette az egyetemistákkal való egyéni foglalkozást, és javasolta, hogy minden egyetemi városban egy-egy egyetemi lelkész működjön. (Ez azonban csak Debrecenben valósult meg.)

1942 elején az evangélikus egyetemi lelkési állás megszervezésére is sor került, amelyet Dezséry Lászlóval töltöttek be, aki 1940-től már megbízott egyetemi lelkészként működött. Tevékenysége kiterjedt az egyetemi istentiszteletek tartására, bibliakörök szervezésére, konferenciák, előadások rendezésére. A budapesti református egyetemi lelkészhez hasonlóan ő tartotta a bölcsészkarival való tárgyi előadásokat is. Az *Egyetemi Luther Szövetség* munkájában aktívan részt vett, annak keretében végezte vidéki látogatásait, és ő szervezte a Szövetség országos kongresszusait. 1941 őszén kérdőíves felmérést végzett a bibliórak résztvevői körében, 1942-ben pedig cikksorozatban foglalkozott az egyetemisták helyzetével, problémáival.

A *Pázmány Péter Tudományegyetemen* 1939 elejétől a hitszónoki és az egyetemi lelkési funkciót egyesítették. Az egyetemi lelkészek közül az 1942. december végén kinevezett Tihanyi Tibor tevékenysége emelhető ki. Tihanyi szervezettebbé tette a lelkészség munkáját, rendszeres fogadóórákat tartott (ezekre a hallgatók névre szóló meghívót kaptak), és előadásokat tartott a kollégiumokban, valamint a katolikus egyetemi ifjúsági egyesületekben. Tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy emelkedett az egyetemi istentiszteleteken résztvevők száma.

Katolikus egyetemi lelkész működött 1942 őszétől a Műegyetemen, valamint az újjászervezett kolozsvári egyetemen, 1943-tól a Képzőművészeti Főiskolán, 1944 márciusától pedig a Zeneművészeti Főiskolán is. Más források alapján nem ellenőrizhető adat szerint további három budapesti intézményben is volt 1944 őszén katolikus főiskolai lelkész, érdemi működést azonban az akkori viszonyok között aligha végezhettek.

Az egyetemi lelkészek működését a VKM is fontosnak tartotta. 1943. szeptember 10-én a minisztériumban a lelkészek részvételével értekezletet tartottak, amelyen megtárgyalták az 1942/1943. tanévi munka tapasztalatait és a következő

tanév feladatait, továbbá a lelkeszi intézmény kiterjesztésének lehetőségeit; az értekezletről azonban jegyzőkönyv vagy emlékeztető nem maradt fenn.²⁷

Történeti áttekintésünk ezzel véget ért, de csak e korszakot illetően; az egyházak és a felsőoktatás kérdéskörének további alakulását – a koalíciós évekre, az államszocialista korszakra, majd a rendszerváltás utáni időszakra egyaránt kiterjedően – külön tanulmányban fogjuk bemutatni.

ANDOR LADÁNYI

CHURCHES AND HIGHER EDUCATION IN HUNGARY, 1919–1944

This study is the continuation of a paper entitled Churches and Higher Education in the period of Dualism published in *Századok*, vol. 1, 2004.

After 1919, efforts were made to emphasise the Catholic nature of the University of Budapest. Such efforts were reflected in the naming of the university after the archbishop Péter Pázmány. In the early 1920s there were arguments about the establishment of theological faculties at the university—which had been moved from Bratislava to Pécs. In the end, a Faculty of Lutheran Theology was set up (based in Sopron) but there was no Catholic theological faculty.

During this period a question mark hung over the ecclesiastical academies of law. The Government wanted to abolish them, while the churches were determined that they should continue to operate, so the problem remained unresolved.

In the late 1920s the universities' "denominational composition" was placed under the spotlight. There were initiatives to consolidate Catholic positions at the universities of Pécs and Szeged. In the 1930s the problem of the nature of University of Budapest

27 *Mózessy G.*: i. m. 33–44., 51–59., 70–74., 97–106., 118., 121–124., 131–142.; MRJ 1942. május 6–7. 93–94., 367–368., 412.; MRJ 1943. évi május hó 19–20. 404–405.; MRJ 1944. május 4–5. 84–85.; MREZSL 2.e.f. 4. doboz; A Budapesti Református Egyházmegye 1941. évi szeptember hó 30-án tartott rendes közgyűlésének és rendes bírósági ülésének jegyzőkönyve. Bp. 1941. 32–33.; A Budapesti Református Egyházmegye 1942. február hó 10-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1942. 17–21.; A Budapesti Református Egyházmegye 1942. október 2-án tartott rendes közgyűlésének és bírósági ülésének jegyzőkönyvei. Bp. 1943. 28–29., 65–66.; A Budapesti Református Egyházmegye 1943. október 8-án tartott rendes közgyűlésének és bírósági ülésének jegyzőkönyvei. Bp. 1943. 127–128.; A Budapesti Református Egyházmegye 1944. évi március hó 27-én tartott egyházmegyei tanácsülésének, 1944. évi június hó 16-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1944. 38–39.; Ráday Levéltár, A Budapesti Református Egyházmegye 1944. okt. 5-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. 9. MEJ 1940. évi november hó 8. 18–19.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1941. évi november hó 7. napján, Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1942. 47–48.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1942. évi november hó 20. napján Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1942. 40–41.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1943. évi december hó 3. napján i. m. 35–36.; *Dékány Kálmán*: Parasztság, munkásság, értelmiség. Magyar Út 1942. febr. 26. 5.; *dr. Kiss Sándor*: Főiskolásaink a templom küszöbén. Református Élet 1943. márc. 13. 1.; *Dezséry László*: Mit tudnak egyetemistáink a vallástanból? Keresztyén Igazság 8(1941) 283–288.; *Uő*: Egyetemistáink gyakorlati keresztyénsége. Keresztyén Igazság 8(1941) 313–319.; *Uő*: Egyetemistáink „világnézete”. Keresztyén Igazság 9(1942) 33–37.; MOL K 636 63830/1943., 64005/1943., 74185/1943.

arose once again. In view of the court action commenced in the matter of the university's properties in Czechoslovakia and the judgement of the International Court of Justice in The Hague, the Government recognised the foundation nature of the university. At the same time, the Catholic Church emphasised the Catholic nature of the university and sought to increase the ratio of Catholic professors teaching at the university; however, its efforts were in vain.

The study then surveys the issues of theological instruction. It investigates the circumstances surrounding the introduction of six-year degree courses at the Catholic Faculty of Theology of the University of Budapest, the amendments to the Calvinist theological curriculum, and the various Protestant theological schools. Finally, the study examines the pastoral care of students and the work of university chaplains.